

НА СЛЕДВАЩИЯ ДЕН КАК ЩЕ ЖИВЕЕМ ЗАЕДНО?

Георги
Първанов

Динко
Динков

Елизабет
Йонева

Ивайло
Калфин

Любомир
Кючуков

Петър
Витанов

Съдържание

	НА СЛЕДВАЩИЯ ДЕН: КАК ЩЕ ЖИВЕЕМ ЗАЕДНО?	2
1.	НИЕ И ДРУГИТЕ – „НА ДРУГИЯ ДЕН“ Георги Първанов	3
2.	ГЕОПОЛИТИКА В ЕДИН „СЧУПЕН“ СВЯТ: КАК ЩЕ СЕ ПОДРЕДЯТ ПАРЧЕТАТА Любомир Кючуков	6
2.1	Кога и как се „счупи“ светът	6
2.2	Резултат: ерозия на следвоенния световен ред	7
2.3	Новият свят - свят без правила, от позиция на силата?	7
2.4	Геополитическите реалии в бъдеще време	8
3.	ИКОНОМИКА НА КОНФРОНТАЦИЯТА: ВЪЗМОЖНА ЛИ Е В ЕДИН ГЛОБАЛЕН СВЯТ Ивайло Калфин	10
4.	ЕНЕРГИЙНАТА СИГУРНОСТ НА РЪБА НА КОНФЛИКТА: ЩЕ ИЗДЪРЖИ ЛИ КОНСТРУКЦИЯТА НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ Доц. д-р Елизабет Йонева	15
4.1	Увод	15
4.2	Пандемия, енергийна криза, война – пагубната поредица за енергийния сектор	16
4.3	Планове и действия за преодоляване на европейската зависимост от руски енергийни доставки	17
4.4	Въздействие на енергийната криза върху зелените амбиции на Европа	21
4.5	Заключение	23
5.	ЕКОЛОГИЧНА И ПРОДОВОЛСТВЕНА СИГУРНОСТ: КОЛКО УДАРА ОЩЕ МОЖЕ ДА ПОЕМЕ СВЕТЪТ Петър Витанов	25
5.1	Как тези елементи могат да бъдат проектирани и върху настоящата ситуация	26
6.	КРИЗАТА В КОНЦЕПЦИЯТА ЗА СВЕТОВЕН РЕД проф. д-р Динко Динков	29

НА СЛЕДВАЩИЯ ДЕН: КАК ЩЕ ЖИВЕЕМ ЗАЕДНО?

Трябва ли човечеството задължително да преминава през апокалипсиса на войната, преди да постигне катарзиса на мира? Този въпрос звучи все по-актуално след началото на войната в Украйна. На него бе посветена и конференцията под заглавие „На следващия ден: как ще живеем заедно?“, организирана от Института за икономика и международни отношения, Академията за лидерство и Фондация Фридрих Еберт на 27 юни 2022 г. в София.

Независимо кога и как ще приключи, тази война потвърди – и се вписа – в достатъчно видими процеси на дълбоки промени в международните отношения след края на „студената война“. Войната се върна не само като факт, но и като начин на мислене, като допустим, легитимен инструмент за разрешаване на междудържавни спорове. А мирът изчезна от дневния ред не просто като цел, а дори и като понятие.

Следвоенният световен ред, основан на международни институции и международно право, ерозира. Но това, което изкристализира на негово място, не са нови институции и нови правни норми, а свят, доминиран от конфронтацията и милитаризацията.

В условията на ескалиращо разделение и противопоставяне, на буквално разкъсване на политическата и икономическа тъкан на света, ничия сигурност не може да бъде гарантирана. Като рисковете вече са всеобхватни: за енергийната, комуникационна, информационна, продоволствена, киберсигурност. А световната икономика е доминирана от рестрикции, санкции, контрасанкции.

Какъв е изходът от спиралата на конфронтацията и възможно ли е ново разведряване? Как може да се възстанови поне минималната степен на доверие между държавите, което да позволи търсенето на взаимно приемливи и договорени решения на конфликтите? И как България трябва да защити своите интереси в тази ситуация? Едно уравнение с много неизвестни. Чието решаване не подлежи на отлагане.

Жак Папаро, директор за България, Фондация Фридрих Еберт

Любомир Кючуков, директор на Института за икономика и международни отношения

1

НИЕ И ДРУГИТЕ – „НА ДРУГИЯ ДЕН“

Георги Първанов

„На другия ден“... Имаше такъв филм преди няколко десетилетия. Смразяваща лента.

Когато подхвърлих идея за форум с подобен надслов, не съм имал предвид внушения за предстоящ сценарий на ужасите.

Но и това, което чертаят експертите сега и с оглед на предстоящите процеси, е по-скоро песимистично.

Впрочем, когато д-р Любомир Кючуков определи датата на форума, не сме предполагали, че на този ден правителството ще подаде оставка и това ще постави въпроса за характера на едно ново управление.

Благодаря, че се отзовахте на поканата. Тук сме се събрали хора, които са имали отношение към управлението (разбират от управление!), колеги от науката, от политиката, дипломацията, хора на бизнеса, главно от сектори, сериозно засегнати от кризата.

Трябва да припомним, че подобни дебати сме иницирали и друг път – във времето, когато **съзираме края на прехода; във връзка с членството ни в ЕС;/ по повод на ковид кризата...**

Сега имаме наслагване на кризи не само у нас, а това изисква силно и ефективно управление и международно поведение, дипломация на ниво.

Без съмнение, това, което катализира в негативен план критичните процеси, е **войната в Украйна**. Това е война, която не само покосява много жертви и носи огромни разрушения.

Това е война, която породи тежки кризи за Европа и в световен мащаб:

- в енергийната сигурност;
- заплахата за продоволствения сектор;
- криза в доверието – една нова „желязна завеса“.

Всъщност това, от което повече от всякога имаме нужда, е **разговор за перспективата**, т.е. за **страте-**

гията за изход от кризите, които са ни налегнали като пролетни кърлежи.

И аз, и моите колеги от АБВ изразихме ясно и категорично своята антивоенна позиция още в първите дни на конфликта. Настояхме за **незабавно примирие и бързи преговори**. И когато се появи лъч надежда за успешен изход от преговорите, се намесиха силите, заинтересовани от безкрайното продължаване на военните действия.

И понеже първата жертва в една война е истината, заваляха прогнози за това кой, как и кога ще спечели. Това ми напомня един наш разговор с президента Буш, в който го попитах има ли критерий за победата в съвременния военен конфликт. Защото, ако е много по-лесно войските да стигнат за 2 дни и половина до Багдад или до Киев, всъщност войната тогава започва.

В градските боеве е много трудно да се постигне успех. Впрочем тогавашният американски президент се съгласи с това. И затова сега, ако не влязат в действие тежките свръхмодерни оръжия, които да сринат всичко наред, сраженията ще продължат дълго и мъчително и за участниците, и за съседите.

Многократно по различни поводи съм казвал, че всяка война е тежко поражение за световната дипломация, както е и тежко изпитание за народите.

Аз съм за това да бъдем солидарни съюзници, но в определени граници. Не приемам формулата „коалиция на желаещите“ (каквато беше през 2003 г., а сега и в по-голяма степен). Били сме солидарни с Алианса нерядко, но трябва да запазим правото си за частично участие или дори за неангажиране, когато войната засяга близки нам народи.

Решението на проблемите, произтичащи от войната, няма да стане с по-ожесточени военни действия.

Не понасям „ястребите“. Защото, когато трябваше да посрещаме ковчезите на загиналите ни млади сънародници от Кербала, най-яръстните привър-

женици на войната се скриха и ние трябваше да се изправим „очи в очи“ с родителите на загиналите.

Сегашната война сложи началото на нова, необуздана надпревара във въоръжаването. Президентът Путин беше поставил задача на „специалната акция“ да „демилитаризира“ Украйна. Вместо това на украинска територия се изсипаха огромни количества старо (и не толкова) оръжие, на чието място Западът инвестира в невиджани мащаби модерна военна техника.

Отново се заговори за „нов световен ред“. Нов световен ред – **еднополюсен**, на тежко непрекъснатото противопоставяне – не, мерси!

След края на войната в Украйна ще стои отново въпросът за отношенията между Запада и Русия.

Сигурността на Европа не може да е против или дори без Русия. Казал съм го преди 20 г. и сега се надявам след края на войната това съждение да остане в сила. Знаем, че нищо няма да е същото, но твърдя, че трябва да бъдем сред носителите на мирни идеи и инициативи.

Смятам, че трябва да се възстанови ролята на ООН и другите колективни органи в търсенето на решения по възникнали кризи и конфликти. Съветът за сигурност на ООН постепенно беше игнориран, а сега вече и никой не го пита. Аз помня едни много силни и резултатни форуми НАТО – Русия, в хода на които се търсеха общи решения на световните предизвикателства.

Войната и санкциите в двете посоки породиха **несравними енергийна криза**. Колебливото поведение и дефицитът на професионализъм сред българските управляващи ускориха кризата.

Гледам и им се чудя как гордо се бият в гърдите с тезата, че, отказвайки руския газ, са договорили няколко танкера LNG. Това не е стратегическа енергийна политика, не е дългосрочна, а временни решения тип „байпас“.

Подхранват се надежди (или по-скоро илюзии) за доставки от други източници. Коментира се основно прословутият азербайджански газ, който договорихме с президента Илхам Алиев през 2009 година и впоследствие много наши правителства се размотаваха при изграждането на междусистемната връзка Димитровград–Комотини.

Впрочем договарянето на такива енергопродукти не е просто търговска сделка. Години наред ние работехме за това Азербайджан да бъде приет като стратегически партньор в Европа. В един момент бях предложил на президента И. Алиев да влязат във вътрешната ни газопрееносна мре-

жа, да участват в предприятия, които се нуждаят от газ и произвеждат торове например. С други думи, да развием трайно, доверително, разнопосочно партньорство.

Тъй като все по-често някои от нас са характеризирани като „путинисти“, нека да задам реторичен въпрос: кой всъщност е успял да договори друго, прилично количество газ за България? Само приказки за диверсификация и или нищо, или символични обеми.

Чета, че се водели разговори с Катар, Египет, Туркменистан за доставки на природен газ. Аз съм водил преговори, получавал съм щедри обещания и то в далеч по-спокойни времена. Помня как Гурбангули Бердимухамедов не на шега казваше: „Искаш 2 млрд. куб. м? Ще ти дам 4, 8 дори, но ти си намери как да ги транспортираш до България.“ Тогава нямаше как – „Газпром“ отказваше съдействие, през Каспийско море или през Иран не ставаше.

Сега не е по-лесно. Но за това се иска оправна енергийна дипломатия, каквато ние нямаме.

Тези изводи се отнасят в не по-малка степен до развитието на ядрената енергетика, която получи „зелена светлина“ от Брюксел. Споделям мнението на експертите, че само с изграждането на четири нови ядрени блока страната ни ще бъде енергийно независима и ще постигне условията на европейската „Зелена сделка“.

Важно е да имаме устойчива базова енергия в лицето на ядрената. Това изисква незабавни и ускорени преговори с потенциалните партньори, някои от които вече ни направиха и оферти за АЕЦ „Белене“, чиито реактори можеха да заработят преди години.

Мисля, че трябва да доведем до успешен край разговорите със съседите от региона – Сърбия, Македония и Гърция за участие в проекта.

Ние имаме нужда от сериозна експертно-политическа дискусия и **изработване на стратегия за развитието на ядрената ни енергетика в новите условия**, дори да се включим активно в европейския дебат за енергийните въпроси.

През април 2009 г. в София проведохме среща на върха „Природен газ за Европа. Сигурност и партньорство“. Във форума взеха участие около 30 държави и институции, от които половината президенти и премиери. В дебатите се включиха председателят на ЕК Жозе Барозу, емирът на Катар, ключови фигури от енергийната дипломатия на САЩ и Русия.

Приемането на Декларацията на Софийския форум показа, че България може да има своя принос

за разработването на **обединяващи принципи, които да залегнат в основата на нова система на международната енергийна сигурност.**

Ние покажахме, че **можем да бъдем фактор в международния диалог по енергийните въпроси.**

Днес трябва да водим своя ефективен дебат за **утрешния ден на Балканите** и нашето място в развитието на региона.

Имаше един период в най-новата ни история, в който лидерските ни позиции в региона се подчертаваха от президента Джордж Буш и председателя на ЕК Жозе Барозу.

Уважителното отношение на съседите ни към София се реализираше в поредица от многостранни форуми и активни двустранни отношения.

Днес съседите ни дори отказват да присъстват на форум за Западните Балкани, организиран от Европейската комисия (или скланят с видимо нежелание). Трябват ни много усилия да си върнем авторитета, уважението на съседите.

В записките си бях отбелязал, че „на другия ден“ (или просто някой ден) ние ще трябва да постигнем някакво работещо споразумение с Република Северна Македония. Междувременно се появи предложението на френското председателство, към което се отнасям уважително, но съзнавам, че то няма да даде хоризонт на отношенията ни.

Ако ние дадем „зелена улица“ за преговори на Република Северна Македония за членство в ЕС,

то не бива да го направим под и заради натиск отвън, от нашите западни съюзници. Ако го направим, то трябва да е защото сме най-близки („исти народи“ – по израза на бившия премиер Зоран Заев).

И трябва честно да си отговорим – как стана така, че ние от най-близки (всъщност по-назад във времето един народ), сега сме най-враждебни. И го казвам не само заради тези периодични проучвания в РС Македония, според последното от които ние сме на последно място, а най-харесвани са Сърбия и САЩ.

Така че спорните въпроси ще останат дълго и ние трябва да сме готови на продължителна полемика по историческата истина. Така, както сме водили този дебат предишните десетилетия.

Преди около 20 години бях казал, че формулата на българския успех е **управление чрез максимално съгласие**. И твърдя (позволете ми тази нескромност), че по времето на премиера Симеон Сакскобургготски имаме успехи и заради отношенията между институциите.

* * *

Трябва да кажем сбогом на омразата, на конфронтацията и на политическата мъст в и чрез институциите.

И най-сетне – **да проумеем, че „на другия ден“ не е „ден за ден“!** Не е и с хоризонт за един мандат!

Време е да мислим перспективно и стратегически!

2

ГЕОПОЛИТИКА В ЕДИН „СЧУПЕН“ СВЯТ: КАК ЩЕ СЕ ПОДРЕДЯТ ПАРЧЕТАТА

Любомир Кючуков

Светът се тресе. И все по-интензивно. От противопоставяне и стремеж за доминация. От кризи, санкции, конфликти, войни. И прогнозата за следващите години – а може би десетилетия – не изглежда по-розово и може да се събере в лаконичното „повече от същото“.

2.1 КОГА И КАК СЕ „СЧУПИ“ СВЕТЪТ

Руската инвазия и войната в Украйна се превърнаха в преломния момент за развитието на света през последните десетилетия. Но те не се случиха за една нощ, на 24 февруари 2022 година. И не започнаха на празно място. Отговорността за акта (началото на войната) пада върху руския президент, но развитието на процесите, довели до нея, а именно ескалиращата конфронтация и надпревара във въоръжаването през последните две десетилетия, беше резултат от политики и действия с участието на основните геополитически играчи. Като войната отразява интереси и тенденции, постепенно превърнали се в доминиращи в международен план.

През първите две десетилетия на XXI век в света течаха два паралелни, еднотипни по своя характер процеса, които обаче за достатъчно продължителен период от време не се пресичаха в пространството. От една страна, Съединените щати усилено утвърждаваха своята световна хегемония. Възползвайки се от „еднополюсния момент, те надцениха своите възможности, повярвайки си, че са незаменимата сила, като серията техни военни интервенции, започнати в името на стабилността и демокрацията, често водеха до повече хаос и страдания, отколкото до сигурност“¹. Така списъкът с военните конфликти (а в редица случаи – и на „фалиралите държави“) се попълни с Ирак, Афганистан, Либия,

Сирия. Всичко това облечено в идеологическите одежди на американската предопределеност да бъде световен лидер и страж на демокрацията.

От друга страна, Русия възстановяваше своята държавност след полуразпада през 90-те години на миналия век, като впоследствие този процес еволюира в стремеж към възвръщане на доминацията в постсъветското пространство – и така се родиха Абхазия, Южна Осетия, Приднестровието, Крим. Всичко това постепенно синтезирано в тезата за руските отговорности в Новорусия като „единно духовно и историческо пространство“² и задължението на Москва да осигури неговата защита и сигурност.

Базисната обща характеристика и на двата процеса бе, че в тяхната основа стоеше разбирането, че интересите могат да бъдат гарантирани от позиция на силата. А динамиката на тяхното развитие достатъчно логично ги доведе до сблъсък помежду им на територията на Украйна.

На този фон Китай заемаше постепенно и целенасочено все нови и нови пространства в световната икономика, търговия, инвестиции, иновации – за сметка на доскорошните два полюса и на първо място – в ущърб на САЩ.

Междувременно в света течаха по-дълбоки процеси, предизвикани от глобализацията. Революцията в технологиите и комуникацията направи националните граници осмотични и постави под въпрос ролята на националната държава в глобалния свят. Същевременно глобализацията в този свой първоначален, „див етап“ оформи нови противоречия. Тя глобализира и социалните проблеми, превръщайки глада и бедността на Африка в проблем на Европа – и предизвиквайки засилена мигрантска вълна. Утвърдиха се нови глобални субекти, често дори по-влиятелни от национални-

1 Daalder, Ivo H., James M. Lindsay. Last Best Hope. – Foreign Affairs, July/August 2022. https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2022-06-21/last-best-hope-better-world-order-west?utm_medium=newsletters&utm_source=twofa&utm_campaign=The%20Perils%20of%20Pessimism&utm_content=20220701&utm_term=FA%20This%20Week%20-%20112017

2 Статия Владимира Путина „Об историческом единстве русских и украинцев“. <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>

те държави: наред с мултинационалните корпорации (при които съществува ясно изразена тенденция към монополизация – на „големите три/четири/пет ...) своето влияние върху процесите в света оказват и редица глобални неправителствени организации („Грийнпийс“, „Лекари без граница“ и т.н.), оформи се достатъчно ясно изразено глобално обществено мнение (парадоксално – при отсъствието на глобално общество!), структурираха се нови, недържавни, най-често мрежови формации, обединени от общност на етнос или раса, религия и идеи, включително терористични инфраструктури, обслужващи идеите на радикалния ислям и международния тероризъм. Глобализацията доведе и до появата на редица нерегулирани пространства (Интернет и социалните мрежи са само най-очевидният пример за това), оформяйки своеобразен регулаторен вакуум, който позволява избягване на данъчните задължения (например дейността на дигиталните платформи) или търсене на съдебна отговорност (за расови, ксенофобски, криминални или терористични мрежи в киберпространството).

В резюме: текат процеси, нарушаващи съществуващите геополитически баланси и водещи до своеобразно тектонично разместване на геополитическите пластове, което неминуемо е съпроводено от силни трусове и колизии на международното поле. А те поставят достатъчно остро въпроса за това кой, как и по какви правила ще управлява глобалния свят и как функционира демокрацията в условията на глобален капитализъм при все по-нарастващо влияние на неизборни субекти върху политиката.

2.2 РЕЗУЛТАТ: ЕРОЗИЯ НА СЛЕДВОЕННИЯ СВЕТОВЕН РЕД

Констатирайки ерозията на следвоенния световен ред, следва да се направи едно важно уточнение – на негово място не се ражда или утвърждава нов такъв, а се отива към състояние, което основателно може да се характеризира като нов световен безпорядък. Следвоенният световен ред се крепи на международните институции (на първо място системата на ООН) и международното право. Две важни негови характеристики следва да се имат предвид. Първо, той е създаден със широкото участие на над петдесет държави след края на Втората световна война, т.е. това е система договорена, а не наложена. Второ, съществуват механизми за взаимни баланси и контрол, т.е. системата има своите вътрешни регулатори. Нито една от предпоставките за постигане на подобно съгласие не е налице в настоящия момент.

Развитието на международните отношения през последните десетилетия отбеляза редица негативни тенденции: ООН и Съветът за сигурност се

заобикалят от „коалиции на желаещите“; водещи държави (най-очевидно САЩ по времето на президента Тръмп) напускат структури на ООН; базисни принципи на международното право (националния суверенитет, уважение на териториалната цялост и ненарушимостта на границите, задължението за изпълнение на договорите и т.н.) се нарушават. Нещо повече, дори самото понятие за международно право бе подменено от „отношения, базирани на правилата“ – а това не е едно и също, защото, докато международното право е кодифицирано в международни договори, ангажиращи страните, като са създадени съответните механизми за контрол, то правилата се създават от отделни държави на база национални интереси и тяхното приложение се налага едностранно.

Иначе казано, международните институции и международното право постепенно губят своята практическа ефективност и значимост, но не се заместват от нови такива. И по-смущаващото е, че отсъства механизмът за формиране на нова система – защото, за да бъде тя универсална, тя трябва да бъде изработена с участието на основните международни играчи и тяхното съгласие, а сега отсъства не просто стремеж към съгласие, а и политическа воля, желание и готовност за диалог. Кое то пък от своя страна рязко увеличава риска от създаването на институционален и правен вакуум в международните отношения. „Войната на Русия срещу Украйна не е началото на нова епоха, а по-скоро следствие от епоха, която си отива“³.

И още един важен елемент, отбелязващ може би най-сериозният откат от годините, когато се формира следвоенният световен ред. Мирът изчезна. Не само като декларирана цел на международните отношения, а вече дори и като понятие от международната и ежедневната публична лексика. За сметка на това войната се завърна. Не просто като факт, а като начин на мислене, като легитимен и морално оправдан инструмент за разрешаване на международни спорове⁴.

2.3 НОВИЯТ СВЯТ - СВЯТ БЕЗ ПРАВИЛА, ОТ ПОЗИЦИЯ НА СИЛАТА?

Когато и както да завърши войната в Украйна, тя ще остави своя тежък отпечатък върху междуна-

3 Gabriel, Sigmar. The Coming Decade of Peacelessness. Project Syndicate, April 1, 2022. https://www.project-syndicate.org/on-point/europe-preparing-for-new-era-of-conflict-and-uncertainty-by-sigmar-gabriel-2022-04?utm_source=Project+Syndicate+Newsletter&utm_campaign=4a9c37d9bf-op_newsletter_04_01_2022&utm_medium=email&utm_term=0_73bad5b7d8-4a9c37d9bf-104781145&mc_cid=4a9c37d9bf&mc_eid=d05f8cc1b2

4 Кючуков Любомир. Светът пред (не)позната конфронтация: война или мир? – „Ново време“, № 3–4, 2018 г., с. 97–115.

родните отношения. Като доминиращите тенденции, респективно основните характеристики на поствоенния свят до голяма степен изглеждат не особено трудно предвидими.

Очевидно е, че вървим към един дълбоко разделен и дългосрочно (за десетилетия) конфронтан свят. Свят с нарастваща милитаризация на международните отношения – процес, получил силен импулс покрай войната, за който едва ли в скоро време може да се очаква обратимост. Още повече че „твърдата сигурност“, т.е. залагането на военните сили и въоръжаването, придобива ясно изразена доминация над възможностите за търсене на решения в посока ограничаване на въоръжените сили и въоръженията и взаимни гаранции за сигурността. Нещо повече, отпадат редица от съществуващите споразумения за контрол и съкращение на въоръженията, включително ядрените.

Това от своя страна очертава характеристиките на един свят, доминиран от позиция на силата, съпроводена с яростна борба за сфери на влияние⁵ и формирането на нови мрежи от противостоящи международни съюзи. Впрочем американският президент Байдън нееднократно даваше да се разбере, че философията му за завръщането на САЩ като глобален лидер, готов да води света, включва в себе си и „посрещането на предизвикателствата от позиция на силата“⁶. А споразумението АУКУС (Австралия, Обединеното кралство, САЩ) илюстрира както преместването на основната линия на противостояние в борбата за глобално лидерство между САЩ и Китай в Индо-тихоокеанския регион, така и конфигурирането на самото противоборство.

Трудно може да се очаква и съществена позитивна промяна по отношение на международните институции и международното право. По-скоро се очертава състояние, характеризиращо се с една слабоефективна, а вероятно и трудно функционираща (ако издържи на трусвете) институционална и правна система на международните отношения. Действително, системата на международни отношения, утвърдена през 1945 г., освен ценности, принципи, правила и механизми за развитие на международните отношения фиксира и съотношение на силите, което вече е силно променено. Както е вярно и че тя се нуждае от ре-

форми, които да отразят променените реалности в един глоболизиращ се свят.

Но сега на преден план излиза не реформата на ООН (процес, обективно необходим и продължаващ вече няколко десетилетия – но без съществен резултат), а самото съхраняване на международната организация.

От съществено значение е обстоятелството, че не само е налице рязко влошаване на международната ситуация, но до голяма степен са компрометирани и механизмите за постигане на обрат на тази тенденция. Свидетели сме на пълна липса на взаимно доверие, а политическият диалог през последните години бе превърнат от инструмент за търсене на споразумение в трибуна за взаимни обвинения. Което прави постигането на този етап на договорени решения много трудно постижимо.

В най-обобщен вид: на мястото на ерозиращия следвоенен световен ред не се ражда нов такъв, а се формират нови баланси на силите и постепенно изкрystalизира конфигурацията на един дълбоко разделен и вътрешно конфронтан свят.

2.4 ГЕОПОЛИТИЧЕСКИТЕ РЕАЛИИ В БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ

След края на двуполусния свят и кратката илюзия за еднополюсност, продължила около две десетилетия, процесите на глобализация заложиха тенденцията към многополярност. Постепенно обаче започна да се оформя и противоположен тренд – към една нова, вторична биполяризация на международните отношения, свързана със стремеше за глобално лидерство на САЩ и Китай. Това противопоставяне е достатъчно обективно заложено от динамиката на международното развитие, то очевидно ще бъде дългосрочно и всеобхватно (не само в икономиката, търговията, инвестициите, но и в иновациите, политиката, сигурността, международните организации). Има вече достатъчно основания да се твърди, че то няма да се ограничи в рамките на съревнование в рамките на съществуващите норми, а по-скоро ще приеме формата на изостряща се конфронтация – често като игра без правила. Като от американска страна дори беше направен опит то да получи и своята идеологическа база по линия на противопоставянето „либерални демокрации – авторитарни режими“⁷.

5 Saxer, Marc. The Coming World Order. – International Politics and Society Journal, 14.04.2022. https://www.ips-journal.eu/topics/economy-and-ecology/the-return-of-geo-economics-5874/?utm_campaign=en_992_20220413&utm_medium=email&utm_source=newsletter

6 Remarks by President Biden at the 2021 Virtual Munich Security Conference. White House, February 19, 2021. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/02/19/remarks-by-president-biden-at-the-2021-virtual-munich-security-conference/>

7 Biden, Joseph R. Jr. Why America Must Lead Again. Foreign Affairs, March/April 2020. https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-01-23/why-america-must-lead-again?utm_medium=promo_email&utm_source=special_send&utm_campaign=election_newsletter&utm_content=20201107&utm_term=newsletter-prerelease

Войната в Украйна изкриви тази оптика. Разделението вече не е по оста „демокрация срещу авторитаризъм“, а е сведено до далеч по-опростена версия: за или срещу Русия. Това обективно работи в полза и на САЩ, и на Китай.

За САЩ: защото консолидира „широкия Запад“ около тях; даде кауза на НАТО (вече никой не говори за мозъчна смърт на Алианса, както това направи преди година френският президент Макрон); освободи политически, икономически и военен ресурс на САЩ за противоборството с Китай, възлагайки на Европа взаимната неутрализация с Русия; даде силен тласък на американската икономика – преди всичко в сферата на енергетиката и отбраната.

За Китай: защото го извади от неуютната позиция на „лидер на световния авторитаризъм“, превръщайки го в свързващо звено между Русия и Запада; тласна Русия като младши партньор към него; пренасочи основните търговски и финансови потоци от и за Русия през Китай; позволи му в дългосрочен план да работи за създаването на алтернативни механизми на долара и системата СУИФТ, осигуряващи американската икономическа доминация в света.

За Европа войната в Украйна означаваше край на идеята за постигане на стратегическа автономия, т.е. на амбицията за обособяване на ЕС като самостоятелен глобален играч. Очевидно, една отслабена и зависима (икономически, политически, военно, ресурсно) Европа ще заседне задълго на втория ред на масата на глобалните играчи. След Украйна и Русия Европа ще бъде тази, която в най-пълна степен ще изконсумира негативите от войната – като на практика сме свидетели на почти физическо разкъсване на политическата и икономическа тъкан на континента, което ще бъде изключително трудно възстановимо.

За Русия: предстои тежък период на икономически проблеми и политическа изолация от света, който вероятно задълго ще спъва страната в нейните геополитически амбиции. Публичното стигматизиране на страната (не само на нейната политика, но и на нейните граждани, нейната история и култура), както и на руския президент, поставя трудно преодолима бариера пред възможността за диалог и търсене на договорени решения.

Парадоксално, но войната в Украйна може би отвори място за появата на „нови необвързани“. Докато идеологическата формула „демокрация срещу авторитаризъм“ практически не оставяше място за неприсъединяване, то новата геополитическа разделителна линия „за и срещу Русия“ дава възможност на много държави извън „широкия Запад“ да заемат една по-предпазлива, по-неутрална позиция, базирана не на ценности, а на интереси и прагматика. Неслучайно при гласуването на резолюцията в Общото събрание на ООН, осъждаща Русия, въздържалите се държави бяха толкова много.

Всичко това – при условие че все пак се избегне прерастването на войната в Украйна в глобален конфликт между Русия и НАТО. Политическият ресурс за това би следвало да бъде здравият разум. Но той засега е опакован в неособено привлекателните одежди на страха – от взаимно унищожение. Което само по себе си е твърде нестабилна основа за изграждане на нов световен ред – особено ако вследствие на технологичния прогрес или по някаква друга причина отпадне угрозата за взаимност, което да повиши съблазните от употреба на сила в конфронтацията дори и между ядрените свръхсили.

Изводът се натрапва: светът през следващите години едва ли ще бъде свят на мира, спокойствието, благоденствието и прогреса.

3

ИКОНОМИКА НА КОНФРОНТАЦИЯТА: ВЪЗМОЖНА ЛИ Е В ЕДИН ГЛОБАЛЕН СВЯТ

Ивайло Калфин

Икономическата конфронтация, на която сме свидетели през последните години и която достига своята кулминация вследствие на войната в Украйна, е изпуснала последния влак на глобализацията. Свидетели сме на сблъсък между грешните страни и по грешните теми. Русия започна носталгична, обърната към миналото война за територии. Западът, заедно с голяма част от света, подкрепи Украйна и наложи тежки, но конвенционални икономически санкции. Това прилича на опит на позастарели актьори да върнат вниманието на публиката към своите представления от доброто старо време. Конфронтацията се засилва, но тези, които са определящи за развитието на икономиките през следващите години, са извън нея и наблюдават от страни. Това, разбира се, съвсем не означава, че конфронтацията не взема ежедневно своите жертви – както в чисто физически, така и в икономически план.

През последните две десетилетия процесите на глобализация се промениха значително. Ако в началото водещите фактори бяха достъпът до ресурси и пазари, а по-късно - интеграцията на финансовите пазари и възможността те да търсят възможности за арбитраж и да създават печалба 24/7, то днес водещи са процесите на цифровизация и големите технологични компании – т.нар. BigTech. Същевременно виждаме, че компаниите, които бяха в основата на процесите на глобализация – производителите, започнаха обратния процес на регионализация, но вече на различно равнище.

Тези процеси, понякога неособено видими или във все още в ембрионална фаза, станаха очевидни в резултат на кризата, предизвикана от КОВИД-19 и подсилена от войната, която руският президент започна в Украйна. Кризите изиграха ролята на катализатор и значително ускориха зараждащите се процеси. Всъщност тези кризи създават големи проблеми не заради промените, които предизвикват, а основно заради скоростта, с която тези промени се случват, и липсата на време за адаптация на обществото.

КОВИД-19 донесе значими промени не заради своята медицинска страна, а заради невиджаните икономически и социални последици, които настъпиха за броени месеци.

Повиши се несигурността. Вирусът показа, че може за седмици да нанесе масови поражения и да преобърне икономически и социални процеси. Тази мощ, появила се неочаквано, за която обществото ни очевидно нямаше готов отговор, увеличи значително факторите, които могат да повлияят негативно на световната икономика.

Ускори се цифровизацията на икономиката и значително нарасна ролята на информационните и комуникационни технологии. Близко 30% от работещите в Европа пробваха дистанционната работа и тази форма на труд трайно намери своето място⁸. Социалната изолация отприщи вълна от иновации в областта на логистиката, които наложиха нови форми на труд като платформената работа например. С нея доставките на храна и всякакви други продукти се превърнаха в огромна индустрия. Цифровизацията уверено навлезе в областта на изкуствения интелект, тези технологии от своя страна станаха все по-важни за ежедневния живот.

Увеличиха се заплахите за климата. Бързото технологично развитие, слабата готовност за него, справянето с икономическите и социалните последици от КОВИД-19 кризата, поставиха климата на по-задно място в дневния ред. Това е особено видимо при повишаване на цените на енергийните ресурси и на инфлацията като цяло вследствие на войната в Украйна.

Ускори се основни демографски процеси. Както миграцията на хора, предизвикана от болести и хранителен недоимък, така и увеличаването на смъртността при застрашените групи и намалената раждаемост станаха ясно изразени тенденции по време и след острата фаза на кризата.

⁸ <https://www.eurofound.europa.eu/publications/annual-report/2022/living-and-working-in-europe-2021>

Демокрацията отслабна. Изненадата на корона-вируса, обърканата и импровизирана реакция на правителствата, очевидната неспособност да се справят с неочакваните процеси подкопаха доверието в изборите и демократичното представителство. Успоредно с това влиянието на социалните мрежи, на импровизациите, на дезинформацията и фалшивите новини се увеличиха. Когато хората не намираха отговорите, които търсеха от официалните власти, те се доверяваха на социалните медии и неформалните мрежи. Това създаде силно движение на протестиращи срещу статуквото, които освен това бяха уплашени от несигурността и изключително мотивирани да гласуват на избори и то срещу традиционните партии и политици.

Към тези промени, които се отчитат от много анализатори, следва да прибавим и още някои други тенденции, които водят до дълбоки промени.

КОВИД-19 наруши и често прекъсна дълго и старателно изградени мрежи и вериги на доставки. Глобалната свързаност при производството на стоки се оказа тежка зависимост. Заради нарушените вериги на доставки редица индустрии бяха принудени да забавят или направо да спрат производството си дълго време, след като свързаните с КОВИД-19 ограничения бяха вдигнати. Това стана особено видимо при производства, които използват микрочипове (а те са изключително много). Производителите изведнъж откриха, че в продължителната война за намаляване на себестойността, те са станали напълно зависими от доставките на абсолютни или де факто монополисти и тези монополисти се оказаха фирми от Китай. При социалната изолация и ограничените пътувания разстоянието на доставките стана изключително важен фактор. Сложните и продължителни доставки от Китай, както и политиката на тази страна „Нулева толерантност за КОВИД-19“, заради която цели провинции се затварят при минимални случаи, увеличават несигурността и правят доставките тежък проблем за много производители. Тези логистични трудности ускоряват процеси, които започнаха още преди години, за промяна на фирмените стратегии към регионална концентрация и създаване на производствени клъстери, вместо глобализацията и търсене на минимална себестойност. Съображенията за сигурност на доставките на суровини и готова продукция явно надделяват над ценовата конкуренция.

Ускорената цифровизация създаде много възможности, но и редица предизвикателства пред обществата и в света на труда в частност. Социалната изолация, хроничният недостиг на кадри и несигурността за работодателите принуди много от тях да инвестират ускорено в нови технологии. Тези инвестиции обхващат автоматизация и роботизация, които заместват човешкия труд, дигитализация, която облекчава труда и изисква от работещите

нови умения, и въвеждане на изкуствен интелект, където сложни процеси, включително по управление на човешки ресурси, се възлагат на компютърни алгоритми. Ускорението на този процес създаде редица предизвикателства както пред трудовите отношения, така и в обществото като цяло.

Информацията увеличи влиянието си като фактор, който определя социални процеси. Същото се отнася и за дезинформацията. По време на пандемията доверието в националните правителства намал значително⁹. Изненадата, понякога неубедителните действия, страхът на хората и очакванията за по-бърза реакция, икономическите негативи от КОВИД-19 намалиха значително доверието в правителствата и традиционните партии и политици. Много хора потърсиха отговори на своите притеснения в социалните мрежи, където се натъкнаха на огромно количество дезинформация и съзнателна или не манипулация. Това създаде нови и интересни обществени процеси, които трябва да се следят и в бъдеще. Създаде се ядро от недоволни от традиционното политическо представителство, но мотивирани хора, които са с ниски, но и средни доходи и които виждат трайна перспектива за влошаване на качеството им на живот. Те се консолидират, самонадъхват и са готови да използват всякакви методи, за да сменят сегашните политически кохорти. Това често води до политически експерименти или силен прогрес на националистически и антисистемни партии. Тази група хора има нарастващ политически успех, който е очевиден в много от изборите в Европа пред последната година. Тяхното влияние се увеличава на фона на пасивното мнозинство във всички европейски страни.

Изследване на Световния икономически форум идентифицира четири основни предизвикателства пред европейските икономики, чието решаване стана още по-спешно след кризите, предизвикани от КОВИД-19¹⁰. Войната в Украйна неизбежно добавя нови предизвикателства, които са по-скоро свързани с текущите макроикономически процеси. Задълбочаването им може да доведе до по-трайни промени, особено в енергетиката и миграцията.

Без да ги степенуваме по важност, това са силно увеличени неравенства, промените в климата, демографските процеси и отслабените демокрации. **Климатичните промени** ще ускорят темпото си, доколкото мерките за тяхното противодействие се забавят. Ограничените и несигурни доставки на

⁹ <https://www.eurofound.europa.eu/news/news-articles/trust-in-institutions-continues-to-fall-in-eu-despite-declining-unemployment-and-phasing-out-of>

¹⁰ https://www3.weforum.org/docs/WEF_Challenges_and_Opportunities_Post_COVID_19.pdf

природен газ от Русия трудно могат да се компенсират от други източници. Това води освен до значително покачване на цените на енергията, също и до дефицит, който се покрива от връщане към производства, за които се смяташе, че са към края на жизнения си цикъл, като въглищни централи на пример. Допълнителните разходи за пренастройване на енергийните потребности на икономиката и за компенсиране на увеличаващите се цени ще забавят връщането към ниски инфлационни равнища. Същевременно, създаването и използването на нови енергоспестяващи технологии ще се ускори и ще създаде нови възможности, но и нови предизвикателства пред потребителите.

Кризите ще оставят своя отпечатък и върху **демографските процеси**. Освен традиционното за Европа намаляване на раждаемостта, свързано с кризи, КОВИД-19 постави под натиск системите за здравно обслужване и в тях се видяха много проблеми, свързани с недофинансиране, липса на кадри, неравенства в достъпа. Необходимо е държавите да вземат спешни мерки и да се заемат с тези проблеми. Но големите промени могат да дойдат с миграционни процеси. Промените в климата, засушаването, както и недостигът или недостъпността на храни и енергийни ресурси имат потенциала да предизвикат мощни миграционни процеси, основно от Африка към Европа, с които ЕС с наличните инструменти няма да има възможност да се справи. От друга страна, недостигът на работна ръка става повсеместен. Задача с повишена трудност е как миграцията да не излезе извън контрол и същевременно Европа да намали дефицита на трудов ресурс. За икономиките това със сигурност означава ускорена автоматизация и дигитализация, но и гъвкавост при разполагането на производствените структури.

Увеличените вследствие на кризите неравенства заслужават особено внимание. Ние не виждаме принципно нови процеси, но много от факторите, които задълбочават разломите в обществото, получиха силен тласък. Ускорената цифровизация разширява разликите, основани на умения и нагласи да се използват цифровите технологии. Цифровизацията бързо преминава през няколко кръга – автоматизация, която подпомага тежкия и специфичен труд, дигитализация, в която много от процесите се управляват чрез цифрови технологии, до прилагането на изкуствен интелект, който взема самостоятелни решения и често управлява човешки ресурси. Светът на труда все по-често се сблъсква с моралните проблеми, които създава отношението между алгоритми и хора¹¹. Ясно се вижда разграничението на такива, които управляват алгоритмите, и такива, които са управлявани от алгоритмите. Много видим при-

мер за ефекта на цифровизацията върху характера на труда са мрежите за доставки, които се развива особено бързо по време на пандемията. Те разчитат на труда на т.нар. платформени работници, които пеша, с велосипеди или с частни автомобили разнасят доставки. Често тяхната дейност се управлява от компютър, който дава и оценката за тяхната работа. В огромната част от случаите те работят без трудов договор, без да се осигурени, без да имат представителство и защита в индустриалния диалог. На тях се гледа често като на самонаети предприемачи, които имат гъвкавостта да работят, колкото сметнат за необходимо. Тази „свобода“ обаче се заплаща с липса на представителство и защита, лоши условия на труд и откъсване от системата на социално осигуряване. През последните две години много хора, голяма част от тях – млади, избират или са принудени да полагат подобен вид труд. Това създава проблеми не само сега, но и в дългосрочен план, тъй като силно подкопава перспективите за участие в солидарните осигурителни системи и съответно увеличава рисковете за маргинализация.

Увеличеното влияние на големите технологични компании, комбинирано с техния фокус за максимизиране не само на печалбите, но и на влиянието върху обществените процеси, води до отслабване на националните държави и съответно – на техните регулативни и преразпределителни функции. Появиха се много изследвания, последното от които е т.нар. документи Юбер¹², които показват как големите технологични компании влияят върху политическите решения на най-високо равнище. Все още е много показателен и примерът със закритата компания „Кеймбридж Аналитика“, която използваше лични данни от Фейсбук, е организираща насочени предизборни кампании, които са определяли до голяма степен вота на хората – като при референдума за Брекзит например. Нарастването на влиянието на големите компании е обратно пропорционално на способностите на националните правителства. Нещо повече, големите технологични компании имат глобално влияние, което трудно може да се каже за което и да било правителство. Ако на национално равнище социалният договор предполага създаването на кохерентно общество и ограничаване на неравенствата, то това съвсем не е цел на влиятелните компании.

Навлизането на новите технологии не само в сферата на труда, но и във всички аспекти на ежедневието води и до атомизиране на обществото. Това е особено видимо при активните потребители на някои социални мрежи, които пренасят все по-голяма част от живота и контактите си онлайн. На практика те се изолират и създават около себе си виртуална среда от единомишленици – еко стаи. Тези процеси нама-

11 <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2022/ethics-in-the-digital-workplace>

12 <https://www.theguardian.com/news/series/uber-files>

ляват солидарността на работното място, осъзнаването на ползите от колективно представителство и съответно отслабват социалните партньори. Намалването на ролята на индустриалния диалог при определяне на параметрите на труда е изцяло за сметка на по-слабите участници – наемните работници, самонаетите, малките и средни предприятия.

Четвъртият процес, който се ускорява от последните кризи, е свързан с **намалването на доверието в демократичните институции**. Нарастването на влиянието на недържавните фактори като големите технологични компании и широкото разпространение на социалните мрежи, в които се поглъща голяма част от политическата енергия на хората и на тях се влияе чрез полуистини и откровено фалшиви новини, намаляват интереса към участие в традиционния политически процес. В резултат се наблюдават очаквани процеси на обща политическа пасивност, ниско участие в избори и загуба на доверие към институциите. Наред с това обаче в последните изследвания на Европейската агенция за подобряване на условията на живот и труд (Еврофонд) се наблюдава все по-ясно и друга тенденция¹³. В част от обществото оттеглянето от политиката се заменя с видима мотивация против статуквото. Тя се наблюдава не само сред маргинализираните общности, но особено сред представителите на средната класа, които очакват влошаване на жизненото си равнище. Тази група е все по-видима и мотивирана и на фона на общата политическа пасивност започва да постига видими изборни успехи, като отстранява традиционните партии. В тази група се включват и много привърженици на националистически, популистки и крайни политически идеологии. Общата загуба на доверие в институциите и политическия процес, съчетана с мотивацията на гласуващите против статуквото, създава предпоставки за силни политически турбуленции и несигурност в бъдеще.

Наред с изброените фундаментални и дългосрочни процеси, икономиките ще трябва да се борят и с непосредствените ефекти от натрупването на две кризи – КОВИД-19 и войната в Украйна. В последната си прогноза Организацията за икономическо сътрудничество и развитие ясно определя три допълнителни риска пред световната икономика¹⁴. На първо място се очаква намален икономически растеж. Някои анализатори дори говорят за риск от рецесия. ОИСР намали на 3% перспективата си за ръст на световната икономика. На второ място, очаква се значително повишаване на инфлацията. Ние вече сме свидетели на този феномен. По данни на ОИСР за

първото полугодие на 2022 г. тя е в пъти над очакваната. Разбира се, основните фактори за това са увеличените публични разходи, с които правителствата омекотяваха ефектите от КОВИД-19, и най-много – почти спрелите доставки на енергоресурси от Русия. Липсата на алтернативни доставчици, особено на природен газ, създава високи очаквания за продължаваща инфлация заради енергийния сектор. На трето място ОИСР посочва продоволствената криза. Преди войната Русия и Украйна доставяха 30% от пшеницата и 20% от царевичата на световните пазари. Половината от Програмата на ООН за изхранване разчита на доставки на зърно от Украйна. Войната силно ограничи и сведе до минимум тези доставки. Сушата и горещините от началото на 2022 г. в Индия и Китай не позволяват се да компенсират намалените доставки. Това означава, че за цели региони от света и особено в Африка въпросът с осигуряване на храна на населението ще бъде критичен. Подобно развитие може да предизвика освен глад, също и нова, огромна миграционна вълна към Европа. Най-засегнати от тези влошени показатели ще бъдат най-бедните икономики.

Изброените тенденции и очаквания показват, че светът продължава да се глобализира, но по различен начин в сравнение с процесите от края на ХХ и началото на ХХI век. Днес основният двигател на глобализацията не са производствените фактори, а информацията и технологиите. Засилва се влиянието на недържавни фактори като големите технологични компании. Те по-скоро изграждат капацитет да използват държавите, включително техните демократични системи като инструмент. Засилват влиянието си върху обществените процеси и си поставят цели, далеч надхвърлящи корпоративната печалба, което е присъщо на традиционната капиталистическа икономика. Тези мощни центрове на влияние си поставят за цел разработването на космоса, „спасението“ на група хора, ако климатичните промени на планетата станат необратими, разработването на свят, доминиран, дори контролиран от изкуствен интелект. Те нямат за цел изграждането на здраво и сплотено общество, в което има солидарност и се ограничават неравенствата, а подмяната на това общество с алгоритми. Именно това е голямата промяна, която наблюдаваме напоследък.

Колкото и автономни да са големите технологични компании, колкото и способности те да изграждат, за да контролират обществените процеси, следва да се отбележи, че има и обратни тенденции – където държавата използва технологиите за своите цели. Добър пример за това е Китай. Тази огромна държава съумя да намери нов път на развитие през последните години и вместо да се постави в услуга на технологичното развитие, тя го използва за своите цели. Китай умело използва стремежа на големите световни компании към печалба и първите десетилетия на глобализацията, за да привлече производ-

¹³ <https://www.eurofound.europa.eu/news/news-articles/trust-in-institutions-continues-to-fall-in-eu-despite-declining-unemployment-and-phasing-out-of>

¹⁴ <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/62d0ca31-en/index.html?itemId=/content/publication/62d0ca31-en>

ството на ключови компоненти и суровини. Едва с нарушаването на веригите на доставки заради КОВИД-19 светът осъзна доколко китайското производство се е превърнало в ключов фактор, включително за технологичното развитие. Пример са микрочиповете, за чието производство Китай е близко до монополист. Същото се отнася и за други важни компоненти на информационното и комуникационното оборудване. Същевременно обаче Китай успя да развие и много мощна собствена наука и развойна дейност. Технологии за тотално наблюдение и лицево разпознаване например са активно експериментирани и използвани в Китай, но те не дават власт на големите компании, а на комунистическата партия и китайското управление. Мащабите на държавата да дава възможност на китайските власти да ограничат и поставят под контрол дейността на големите американски технологични компании и същевременно да развият своите собствени, напълно контролирани големи технологични структури. След като се развила в своята държава, някои от големите китайски технологични компании все по-активно и все по-успешно осъществяват експанзия в света и поставят под контрол технологичното развитие на цели отрасли и държави. Въпрос на време е китайските технологични компании да се превърнат и във фактор, определящ икономическите и политически тенденции в различни държави.

След като в днешния свят на технологично развитие не говорим за корпоративни печалби, а за обществено и политическо влияние, а технологиите са инструмент за налагане на това влияние, то важно е да определим кои са силите, които стоят зад тези процеси и по-важното – какви са техните цели. От досегашния опит ние виждаме, че технологичното влияние се концентрира там, където има централизирано управление – в големите компании или държава като Китай, управлявана от комунистическата партия. Целите – доминация и поставяне в зависимост – често се разминават с тези на една национална държава. Ценностите също са различни. При всички случаи не можем да разчитаме, че тези фактори ще се грижат за поддържането на свободно и демократично общество, основано на принципите на солидарност и грижа за всички негови членове.

Какви са перспективите за икономиката в тази среда на нова глобализация и на стари рамки на международните икономически отношения? Отговорът е, че в дългосрочен план икономиката ще се адаптира към новите реалности и ще отговори на новите обществени отношения. Тази промяна обаче няма да е безпроблемна и ще наложи прекъсването на много стари връзки, зависимости и правила и създаването на нови. Стратегическата конкуренция ще бъде за суровини и технологии. КОВИД-19 събуди разбирането, че човешкото общество, включително

икономиката, са все още много уязвими към природата и трябва да са готови да преодоляват шокове от различен характер. Тези знаци отдавна се дават и от климатичните промени, но понеже те са по-бавни и трудно различими, алармата не беше достатъчно силна. По същата логика войната, която Русия започна в Украйна, и последвалите санкции са епизод от миналото. Тя няма да донесе ползи нито на тези, които я започнаха, нито на света като цяло. Военните индустрии ще имат възможност да изпробват в реални условия нови оръжия и технологии и ще натрупат значителни печалби. Но това ще е за сметка на много човешки животи и страдания.

Адаптацията към бързото технологично развитие неизбежно се очаква да премине през засилена регулаторна дейност на държавите. Те все още имат възможност да регулират и да насочат обществен интерес развитието на големите технологични компании. Пример за това е европейската регулация на използването на лични данни. Тя беше приета при силен отпор на индустрията, но днес се превръща в световен регулаторен стандарт. Регулирането на отговорността за съдържанието в интернет, на платформената работа, на етичните правила за развитието на изкуствения интелект, на данъчното облагане на големите технологични компании са също действия в тази посока. При всички случаи, за обществата е по-добре държавите, които се призвани да спазват обществения договор и принципите на демокрацията, да имат инициативата, отколкото неясните корпоративни интереси. Не трябва да се забравя обаче, че към момента тенденцията е за увеличаването на влиянието и властта на големите компании и ограничаване на правителствата. Разбира се, в тези обществени отношения ние традиционно разчитаме на силата на обществото, което е способно включително на революции. Никога досега обаче не сме се сблъскали с такова по мащаби влияние на технологичните компании върху общественото мнение. Заради това е изключително важно колективното действие на държавите и създаването на нова международна правна рамка, която да гарантира, че контролът върху развитието на обществото ще остане в демократичните институции.

Икономическата конфронтация, на която сме свидетели в резултат на войната в Украйна, е нова фаза на традиционната вече политика на икономически санкции. Доказано, тази политика няма силен въздържащ ефект, тя по-скоро помага за изграждането на по-автономни икономики и се отразява негативно на икономическия растеж. Същевременно, този тип конфронтация се развива напълно и е от друг дневен ред в сравнение с движещите сили на новата глобализация. Интересно би било да се анализира дали тези две независими траектории имат пресечна точка.

4

ЕНЕРГИЙНАТА СИГУРНОСТ НА РЪБА НА КОНФЛИКТА: ЩЕ ИЗДЪРЖИ ЛИ КОНСТРУКЦИЯТА НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Доц. д-р Елизабет Йонева

4.1 УВОД

Темата за многоизмерните въздействия на войната в Украйна върху енергийния сектор се явява обект на специално внимание през последните месеци не само в рамките на Европа, но и в глобален план в контекста на проблематиката за породеното от възникналите усложнения преназначаване на световната енергийна карта. Естествено, в тези кризисни условия няма как да се подценяват преливащите ефекти и към плоскостта на международните отношения. Тенденцията от последните десетилетия към ускоряване на политизирането на енергийните въпроси сега е по-ярка от всякога, а осигуряването на необходимите доставки на енергийни ресурси се явява жизненоважно не само с оглед на нормалното функциониране на икономиките, но и като неотменима цел на националната сигурност и външната политика. В светлината на тези събития специфична релевантност придобива дискусиата как да бъдат усъвършенствани механизмите и инструментите за провеждане на успешна енергийна дипломация. Тази тематика е особено важна понастоящем за европейските държави, които следва да се ориентират към нови партньорства в енергиен план, така че да реализират диверсификацията, посредством която да редуцират негативните ефекти от импортната си зависимост. Предизвикателствата в това направление далеч не са скромни по мащаб, тъй като енергийните доставки следва да се набавят в условията на засилваща се глобална конкуренция, а „гладните за ресурси“ държави като Китай вече имат извоювани позиции в стратегически важни региони със сериозни залежи на фосилни горива, към които и ЕС проявява интерес. Доколко Съюзът ще постигне успех в това начинание и в перспектива, зависи и от способността му да внесе адекватни изменения в сферата и на външните си отношения.

Случващото се в Европа няма как да не повлияе сериозно и на световните енергийни пазари, които отразяват ефектите от пандемията и възникналата впоследствие енергийна криза, допъл-

нително задълбочена заради войната в Украйна. Всички събития от началото на 2020 г. до момента несъмнено демонстрират взаимозависимостта и взаимосвързаността на енергийните мрежи, където всяко едно смущение в определен сегмент рефлектира скоростно чрез верижно разпространение към останалите части. Изключително болезнен сега се явява въпросът дали сътресенията в енергийния сектор ще помрачат усилията за осъществяване на зелен преход. Евентуално завръщане към идеи за разширяване на употребата на въглеводороди с цел минимизиране на ефектите от енергийната криза ще има разрушително въздействие в екологичен план. От друга страна, интензифицирането на използването на ВЕИ изисква инвестиции, които трудно ще бъдат осигурени при влошена стопанска картина. Извън политическия елемент по линия на предприемане на мерки и търсене на решения, съществено значение ще има и обществената реакция, тъй като промяната в нагласите и възприятията от страна на бизнеса и на домакинствата относно произвеждането и консумирането на енергия ще е ключово за осъществяване на смяна на енергийния модел.

С оглед на актуалните процеси в енергийния сектор, адаптирането към новите реалности генерира сериозни изпитания за засегнатите европейски държави, по отношение на чието решаване няма как да бъде избегната висока цена. Намирането на отговори на енергийните компликации ще е продукт на нелеки компромиси, а успешността на прилагането им ще зависи от сложна амалгама от ендеогенни и екзогенни въздействия. Динамиката в сектора налага нуждата от осъществяването на по-детайлни анализи по отношение на последствията от военните действия в Украйна за световната енергетика. В светлината на тези въпроси, настоящето изследване е ориентирано към очертаване на основните измерения на трансформациите в енергийния сектор през призмата на сътресенията на ресурсните пазари и приложените подходи от страна на европейските държави за справяне с кризата. Не са подминати и конкретни

примери от някои аспекти на енергийната проблематика, касаещи и България.

4.2 ПАНДЕМИЯ, ЕНЕРГИЙНА КРИЗА, ВОЙНА – ПАГУБНАТА ПОРЕДИЦА ЗА ЕНЕРГИЙНИЯ СЕКТОР

През последните години енергийният сектор понесе тежка поредица от удари, индуцирани от различни фактори. Пандемията, предизвикана от разпространението на COVID-19, произведе шокове от различен характер в енергийната индустрия, която още не се бе съвзела напълно от негативния резонанс от световната финансова и икономическа криза от 2007 – 2008 г. Тогавашните предвиждания, че стопанското възстановяване ще предизвика енергийни сътресения (World Energy Council, 2008) не се реализираха просто защото превъзможването на икономическите трудности бе блокирано през 2020 г. от нов колапс, причинен този път от пандемията. Концепцията отпреди десетилетие, че занапред ще живеем в цикъл от взаимнозахранващи се кризи, която в онзи момент бе разглеждана като вещаеща крайно мизантропична визия за бъдещето, в днешните условия вече набира аргументи в своя подкрепа.

Разгръщането на пандемията доведе до рекордно свиване на световното първично енергийно потребление за целия период след края на Втората световна война. Като по-силно развити държави европейските страни регистрираха и по-мощни щети, докато представителите на Азиатско-тихоокеанския регион съумяха да се справят далеч по-добре с преодоляването на негативните ефекти от кризата. Най-значимите сривове бяха регистрирани в консумацията на петрола и въглищата, което доведе до заключението, че въглеводородите са големите губещи от ситуацията. Същевременно, в условията на пандемията сериозен ръст в глобален план демонстрираха ВЕИ (9,7% за 2020 г.), което пък провокира надежди, че кризисната ситуация може да бъде използвана така, че да се осъществи енергийна трансформация. Като цяло обаче, в световния енергиен микс имаше промени в процентните дялове, но не и в позициите в челните места при първичното потребление – петролът остана на първо място (с дял от 31,2%), следван от въглищата (27,2%), природния газ (24,7%) и водната енергия (6,9%). Разместване се вижда по отношение на петото и шестото място, където позициите си размениха ВЕИ (вече с дял от 5,7%) и ядрената енергия (паднала до 4,3%) (BP, 2021a). В Европа картината изглеждаше доста по-различно, тъй като тук ВЕИ се изкачиха с цели 2 места, достигайки до третата позиция и изпращайки на петата въглищата. Така европейският енергиен микс доби следния вид: петрол (с дял от 36%), природен газ (25%), ВЕИ (13%), ядрена енергия (11%), въглища (11%) и водна енер-

гия (5,5%). Сериозни изменения търпи и структурата на генерирането на електроенергия в ЕС, където ВЕИ са водещият компонент (с дял от 26%), следвани от ядрената енергия (25%), природния газ (20%), въглищата (13%), водната енергия (12%) и петрола (1,5%) (BP, 2021b).

Като негативен ефект от пандемията върху енергийния сектор се отчита и сривът в световен мащаб в инвестиционната активност с 20% (IEA, 2020a). Това веднага породило опасения, че той ще блокира реализирането на диверсификация именно в зони с висока степен на импортна зависимост, които ще бъдат лишени от средства за изграждане на необходимата им инфраструктура. Подобен сценарий веднага започна да се коментира и по отношение на Балканите, където липсата на финансови ресурси възпрепятства не само разгръщането на нови енергийни съоръжения, но и обновяването на наличните, а разчитането на остарели технологии засилва енергийната уязвимост на страните от региона. А извън ограничената инвестиционна активност пандемията изправи света и пред необходимостта от намиране на решения за справяне и с други предизвикателства по линия на нарастващата енергийна бедност и загубата на милиони работни места в енергийния сектор.

Същевременно, породената рецесия допълнително поставяше под въпрос преодоляването на сривовете в редица индустрии, включително и в енергийната. В търсенето на оздравителни инструменти за засегнатите икономики се стигна и до лансирането на идеите за постигане на „зелен растеж“, чрез който да се осъществи „устойчиво възстановяване“. Призивите кризата да бъде използвана като шанс за извършване на енергиен преход произведоха като продукт различни идеи за цялостно реконструиране на енергийния сектор. От страна на Международната агенция по енергетика в сътрудничество с Международния валутен фонд бе представен „План за устойчиво възстановяване“ (IEA, 2020b), който да подпомогне преминаването към нов енергиен модел. ЕС пък потвърди ангажимента си към приетата преди началото на пандемията „Зелена сделка“, така че въпреки възникналите трудности да се постигнат заложените в нея цели за превръщане на Европа до 2050 г. в климатично неутрална на базата на изграждане на кръгова икономика (European Commission, 2019).

Тези амбиции обаче скоро се оказаха помрачени от нови енергийни шокове, дължащи се на специфична комбинация от фактори. Зимата на 2020 – 2021 г. бе белязана от ниски температури и по-дълга продължителност, което намали запасите от енергийни ресурси на държавите. Опитите за компенсиране на тези ефекти и натрупване на суровини през лятото на 2021 г. не се оказаха

успешни, тъй като поради високите температури потребността от електроенергия за целите на охлаждането се повиши, но липсата на валежи не позволи мащабно мобилизиране на водните електрически централи. Същевременно, слабите ветрове в Европа намалиха производството по линия на ВЕИ, а тези дефицити нямаше как да не тласнат веднага цените към повишаване. Като ново направление с особена значимост за развиване започна да се коментира т.нар. „енергийна метеорология“, която да подпомогне на базата на прогнози предвижданията за консумирането и генерирането на енергия. Очертаните на научно ниво тенденции към задълбочаване на „ветровата суша“ породиха допълнителни тревоги за бъдещето на този тип ВЕИ, тъй като анализите дадоха ориентири в посока на намаляване на скоростта на ветровете в Европа с 8–10% (Ranasinghe et al., 2021). Феноменът на т.нар. „глобално затишие“ се свързва с развитието по отношение на термалния вятърен баланс, тъй като нагряването на арктическите зони в резултат на климатичните промени снижава температурните разлики между по-топлите и по-студените пояси, което пък рефлектира в посока на редуциране на ветровете (Bloomfield, 2021).

Наред с това, плановете за отдалечаване от възглицата доведоха до нарастване на търсенето на природен газ. Повишаването на цените на синьото гориво до рекордни нива в европейски държави като Обединеното кралство, Франция, Испания, Германия и Италия стимулираха прилагането на мерки за ограничаване на социалното въздействие, така че да бъдат защитени уязвимите домакинства (Pescatori, 2021). От разгърналите се процеси стана видно, че при преминаването през фундаментална трансформация световната енергийна система става по-лесно уязвима на шокове, а възникналата енергийна криза демонстрира колко сложен за осъществяване е всъщност енергийният преход. В публичното пространство започнаха да доминират дискусиите дали вината за влошената ситуация се дължи именно на поетия курс към преориентиране за използване на ВЕИ (Dewan, 2021), тъй като липсата на средства по отношение на развиването на конвенционалните енергоизточници води до това, че „старата енергетика гладува, докато новата е прехранена с инвестиции“ (Baker et al., 2021). В тази връзка бе поставен и въпросът дали в случая не става дума за зле направляван енергиен преход, което означава, че кризата всъщност е провокирана от недостатъчна политическа далновидност (Nuttall, 2021).

И докато подобни дебати стояха на дневен ред по отношение на случващото се в енергийния сектор, стартирането на войната в Украйна още повече задълбочи вихрещата се енергийна криза. Ефектите от военните действия веднага резонираха

на световните ресурсни пазари, а последващото ограничаване на доставките от страна на Русия за редица европейски държави причини допълнителни сътресения. Влошаването на политическата обстановка и изострянето на комуникацията между Москва и Брюксел резултира в налагането на санкции, които наложиха на свой ред необходимостта от търсене на алтернативи за набавяне на необходимите енергийни суровини. Повишаващите се цени на ресурсите и на електроенергията в Европа започнаха да подхранват ускоряваща се инфлация, а с изострянето на енергийната криза следваше да се приложат и механизми за защита на потребителите от нарастващите сметки.

Естествено, настоящите компликации далеч не кореспондират с уникалност, тъй като историята на енергийната индустрия е белязана от поредица от преживени кризи с различен характер и обхват от 70-те години на ХХ в. до днес (Michaud, 2016), като зад немалко от шоковете стоят именно разразили се войни в различни региони. Несъмнено обаче, сега взаимозависимостта и взаимосвързаността на енергийните системи в световен мащаб е по-висока от всякога, което предполага и по-мащабни вреди, преливащи към останалите сегменти в оформения глобален енергиен организъм. Тепърва предстои обаче да видим дали сегашното квалифициране на кризата като „една от най-тежките“ ще заслужи в перспектива и етикета „най-тежката“ с оглед на бъдещото развитие на събитията.

4.3 ПЛАНОВЕ И ДЕЙСТВИЯ ЗА ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА ЕВРОПЕЙСКАТА ЗАВИСИМОСТ ОТ РУСКИ ЕНЕРГИЙНИ ДОСТАВКИ

Неблагоприятните позиции на Европа по отношение на залежите на енергийни суровини сериозно ограничават възможностите за добив и поставят континента в положение на засилваща се импортна зависимост, която крие редица рискове особено ако не е съпроводена с реализирана диверсификация. Европейската енергийна обвързаност с Русия години наред буди тревоги с оглед на това, че страната държи дялове от 40% от вноса на природен газ в ЕС, 27% от петролния импорт и 46% от възглицния (European Commission, 2022a). Войната в Украйна обаче доведе до спиране на продажбите към редица държави от страна на Газпром като България, Полша, Финландия, Дания, Холандия и Германия, като до началото на юни 2022 г. компанията ограничи доставките си на газ за ЕС с 23 млрд. куб.м, а с намаляването на подаването по „Северен поток 1“ и обявения планов ремонт на „Турски поток“ положението допълнително се влоши. Реакцията на ЕС по налагане на ембарго за вноса на руски възглица, както и решението за подобни мерки върху петрола, което трябва да влезе в сила в

края на годината, провокира търсенето и на възможности за дистанцирането на Съюза от руските доставки на природен газ, където зависимостта се явява по-проблематична. Осигуряването на повече опции за запълване на оформилия се вакуум зависи на първо място и от прилагане на адекватни политически действия за намиране на нови партньори и сключването на споразумения с тях, което предполага интензифициране на енергийната дипломатия.

Към момента се очертава виждането, че руските доставки могат да бъдат заменени, но това няма да бъде лесен процес, а и отворен остава въпросът каква ще е цената за реализирането на подобно начинание. Сред инструментите за намаляване на зависимостта от руските енергийни ресурси за държавите от ЕС като ключово решение изпъква диверсификацията на вноса на природен газ, която да се опре както на разширяването на сътрудничеството с настоящи доставчици, така и на ориентирането към нови такива. С оглед на по-дългия времеви диапазон, необходим за изграждане на нова газопроводна инфраструктура, краткосрочните мерки са фокусирани върху набавянето на обеми от втечен природен газ.

Разгръщането на по-мощно енергийно сътрудничество в това направление със САЩ се разглежда понастоящем като решаващ елемент в енергийното преконфигуриране на европейския енергиен пейзаж. С оглед на развитието на американската шистова революция страната се сдоби със сериозни позиции като износител на суровината. В резултат на стартирането на войната в Украйна президентът Джо Байдън пое ангажимент да повиши износа на втечен газ за ЕС с 400 млн. куб.м дневно, което се равнява на около 40% от установените преди това нива. Същевременно обаче това кореспондира с около 1/10 от руските доставки за Европа. На 25 март 2022 г. бе подписано споразумение за внасяне в ЕС на допълнителни 15 млрд. куб.м втечен газ до края на годината, наред със заложената перспектива за достигане до 50 млрд. куб.м до 2030 г., което вече да покрие 1/3 от европейския внос от Русия (White House, 2022). Компликации за износа към Европа на втечен газ понастоящем възникват по линия на затварянето заради пожар на важен терминал (Starpczynski et al., 2022). Увеличаването на реализирания износ за ЕС предполага изграждането и на нови експортни терминали, което изисква осигуряване на финансов ресурс. Не бива да се подценява и съпротивата на екологичните групи в САЩ по отношение на разширяването на добива на шистов газ на територията на страната, която също може да осуети европейските надежди за по-мощни доставки. За Европа пък остава решаването на дилемата как в контекста на зелените си идеали ще оправдае в морален план компромиса си със снабдяване

именно с шистов газ, към който не всички държави членки имат позитивно отношение.

Следва да се отбележи също, че температурите през април и май 2022 г. в някои региони на САЩ бяха по-високи от обичайните, което доведе до повишаване на консумацията на електроенергия за охлаждане. Успоредно с това, горещините са съпроводени от суша, която пък редуцира генерирането на енергия от водните централи. Съвсем естествено това стимулира търсенето на природен газ и въглища. Разгръщането на тези вътрешни процеси обаче съвпада с желанието на производителите да реализират износ към външни пазари, така че да се възползват от високите цени в други региони – не само към Азия, но и за държавите от Европа, търсеци алтернативи на руските суровини. Това неизбежно способства за повишаване на цената на природния газ вътре в САЩ (Kemp, 2022). Дали нарастването на вътрешното производство обаче ще спомогне за облекчаване на натиска върху пазарите, предстои да видим до края на годината, тъй като страната следва да се справи и със собствените си предизвикателства по запълване на скромните си към момента резерви от суровини в газохранилищата.

Неясно е също как Европа ще се справи и с конкуренцията от страна на азиатските държави, тъй като ценовият аспект няма как да не повлияе върху дестинациите при насочването на ресурсите. Макар и в контекста на пандемията втечненият природен газ да не отбеляза срив, а скромнен ръст от 0,6% или 4 млрд. куб.м за 2020 г., Европа успя да привлече едва 23,5% от предлаганите обеми втечен природен газ в световен мащаб в сравнение със 70,8% дял на Азиатско-тихоокеанския регион (BP, 2021a). Това провокира поставянето на въпроса дали сега има вероятност втечненият газ да се насочи отново към Азия с напредването на лятото, когато е пикът в търсенето. От началото на 2022 г. Европа отбеляза рекордни нива на внос – само за периода януари – април той възлиза на около 46 млн. тона, (на фона на 29 млн. тона за същия период през 2021 г.). За тези 4 месеца пък Азия е купила 88 млн. тона.

Понастоящем глобалната енергийна криза кара редица купувачи от различни региони да отлагат сключването на сделки за доставки, поемайки обаче риска да не успеят да си осигурят необходимите им количества на следващ етап особено ако ситуацията на пазарите продължава да се влошава. Сериозният ценови ръст на втечнения природен газ на азиатските пазари е допълнително провокиран и от опасенията, че Европа в опита си да компенсира неосъществените руски доставки ще ги замести с други алтернативни ресурси, което ще остави по-малко налични суровини за останалите потребители от други региони. Не-

съмнено ще сме свидетели на интензифициране на световната конкуренция за наличните количества втечен природен газ през втората половина на 2022 г., което няма как да не способства за допълнителен ценови скок.

Китай, който се явява най-мощният вносител на втечената суровина за 2021 г. (тогава той зае челното място, измествайки Япония от лидерската позиция в класацията), намали покупките си от началото на тази година във връзка с наложените пандемични ограничения, но с тяхното облекчаване и възстановяването на нормалното функциониране на стопанството в редица региони (особено по отношение на финансовия център Шанхай) търсенето няма как да не бъде стимулирано. Пакистан също се бори с недостига на енергийни ресурси, който тласка нагоре цените на електроенергията в страната, което доведе до обявяването на търг за набавяне на 4 товара втечен природен газ с доставка за месец юли. Очакванията са недостатъчно платежоспособни купувачи сред азиатските държави (като Индия например) да се ориентират към изчакване на евентуален спад на цените, така че да пристъпят към попълване на запасите си или пък да се преориентират към закупуване на свободните обеми от руски суровини. За други (като Япония например) обаче всякакво изчакване е невъзможно и те ще се явяват принудени да купуват втечен газ на спот пазара по текущи цени.

Конкуренцията на Европа с азиатските държави ще протича и по линия на значими региони и държави, от които могат да се набавят необходимите ресурси. Понастоящем фокусът се насочва към Средиземноморието като източник на природен газ, като търсенето на алтернативни доставчици се ориентира например към държави като Египет, Израел и Нигерия наред с традиционни партньори на ЕС като Алжир (обвързан с тръбопроводна връзка с Испания) и Либия (свързана с газопровод с Италия). Това отваря обаче вратата към нови рискове при обвързването със зони, открояващи се с политическа и икономическа нестабилност. Ако доскоро реториката по отношение на богатите на въглеродороди държави като Алжир, Нигерия, Ангола и др. влизаше в руслото на твърденията, че те са застрашени от вътрешни сринове с оглед на планирания отказ от изкопаеми горива и реализацията на енергийна трансформация, сега вече очевидно на тях ще се гледа като на значими инструменти за дистанцирането от руските доставки. Регионалните политически турбуленции в различни зони в Африка поставят обаче ЕС пред изпитания как да намери нова основа за развиване на отношенията с редица държави и дали те ще са доминирани от прагматизма или пък ще носят и моралната окраска на ролята му като трансформационна сила. Съюзът трябва да намери правил-

ния модус за възвръщане на своите позиции в Африка, тъй като континентът не просто е важна част от разширяващото се оперативное поле за осигуряване на енергийни суровини от страна на Китай, но Пекин прилага и изключително ефективен подход за набавяне на ресурси, опиращ се на сключването на дългосрочни споразумения за експлоатационни права, придобиване на дялове в енергийни компании и проекти, както и инвестиции в разнообразни видове енергийна инфраструктура.

Същевременно темата за намирането на нови партньори от страна на ЕС в енергиен план няма как да бъде извадена от контекста на дебата за европейската стратегическа автономия (Baudson, 2022). Постигането на изолация и самодостатъчност очевидно не е възможно в глобализиран свят, където отговорът на въпроса как да се постигне снижаване на външната зависимост се съдържа в реализирането на диверсификация. Несъмнено Европа трябва да покаже, че си е извлякла необходимите поуки от настоящата криза, че зависимостите не само не бива да се подценяват, но и да не се заменят едни с други.

В контекста на дискусиата за механизмите за гарантиране на европейската енергийна сигурност като значим елемент се откроява и инфраструктурната обезпеченост. Изграждането на междусистемни връзки в рамките на ЕС отдавна е изведено като приоритет, чиято полезност обаче се доказва в настоящите условия. В това направление можем да дадем пример и с България, за която се очаква въвеждането в търговска експлоатация на интерконектора с Гърция. През втората половина на юни 2022 г. протекоха тестовите изпитания на газопровода IGB. 182-километровото трасе свързва Стара Загора и Комотини, където са изградени и двете газоизмервателни станции. Предстои издаването на становище от страна на Европейската комисия за сертифициране на проектната компания ICGB като независим преносен оператор. Още в края на март 2022 г. интерконекторът България–Гърция бе свързан с Трансадриатическия газопровод (TAP), ориентиран към преноса на суровини от Азербайджан през Гърция до Италия и до държави от Югоизточна Европа (Shaban, 2022). Междусистемната връзка има потенциал за повишаване на максималния си капацитет до 5 млрд. куб.м. газ годишно (на фона на настоящите 3 млрд. куб.м), но по нея за момента ще се транзитират договорените 1 млрд. куб.м. азерски газ. През май 2022 г. бе подписан и договорът за полагане на междусистемна връзка България–Сърбия, като интерконекторът ще е с капацитет от 1,8 млрд. куб.м. и ще има възможност за реверсивен поток.

За целите на диверсификацията на енергийните доставки за България от съществено значение се

явява и реализирането на проекта за изграждане на терминал за втечен газ в Александруполис, в който страната участва с 20%-ен дял. С оглед на забраната за преминаване на танкери с втечен газ през Босфора, не е налице възможност за формиране на собствено съоръжение в Черно море, което налага сътрудничеството със съседни държави и запазването на капацитет в терминали в Гърция (Ревитуса) и Турция. Същевременно, повишаването на значимостта на връзките от юг към север заради войната в Украйна открива възможности за пренос на втечен газ през българска територия към други държави. Подобни опции се обсъждат не само по отношение на природния газ, но и по линия на нефта във връзка с възобновяване на провалилата се идея за петролопровода Бургас–Александруполис, на която сега може да бъде вдъхнат потенциално нов живот в рамките на по-мощен коридор Констанца–Александруполис, към който да бъде добавена и жп линия.

Несъмнено, изграждането на терминали за втечен газ е от по-голяма важност за държавите от Югоизточна и Източна Европа, които имат по-ограничен достъп до подобни опции към момента. Редица страни в ЕС не разполагат с необходимите съоръжения, така че да използват тези възможности. Германия например също няма терминали за втечен природен газ, но вече развива планове за изграждане на няколко плаващи терминала, като за реализирането на проектите ще бъдат отделени около 3 млрд. евро. В рамките на Съюза с най-голям капацитет за приемане на втечен газ се отличава Испания, която разполага с 6 терминала с общ капацитет от 62 млрд. куб.м. годишно. Страната обаче няма достатъчно развити опции за транзит на суровини към други европейски държави. В тази връзка понастоящем се развива проект за крайбрежен газопровод, който да я свърже с Италия. Според предвижданията планираното трасе може да бъде изградено скоростно за 3–4 месеца, като желаният капацитет е 10 млрд. куб.м годишно. Това ще бъде важно съоръжение за Италия, която, въпреки че разполага с 3 собствени терминала за втечен газ, е силно зависима от доставки на руски суровини.

Като друг значим инструмент за справяне на европейските държави с енергийните проблеми се извежда и разширяването на капацитета на техните хранилища. Към настоящия момент обаче дори запълването на наличните се явява предизвикателство за държавите членки. През май 2022 г. бяха предложени промени в европейското законодателство, които да задължават занапред страните да нагнетяват суровини в газохранилищата си до 90% преди началото на зимния сезон. За тази година желаната цел е да се достигнат поне 80%. Съгласно разпоредбите страните членки трябва да поддържат в запас газ, който покрива не повече от

35% от средногодишното им потребление за последните пет години. Държави като Гърция, които не разполагат с газохранилища, пък се задължават да си осигурят капацитет в съседни страни съответно в размер до 15% от годишното си потребление.

Според данните към края на юни европейските газохранилища са запълнени на около 55%, но остава под въпрос какви нива ще бъдат достигнати до 1 ноември. За България подготовката за зимния сезон също е от жизненоважно значение, тъй като страната ни е с най-скромни резерви на газ в ЕС. Като потенциално най-засегнати страни от спиране на доставките се определят още Унгария, Германия, Чехия, Словакия, Холандия, Австрия, Румъния, Италия и Полша. Присъствието и на България като водач в тази група се определя на база на енергийната статистика към началото на май 2022 г., когато газохранилището в Чирен е запълнено с около 103 млн. куб. метра (при капацитет от 550 млн. куб.м), които се изчисляват като достатъчни да покриват 40% от лятното потребление за срок от 42 дни. Разширяването на капацитета на газохранилището в Чирен също се явява инфраструктурен проект, чието финализиране ще спомогне за по-голяма енергийна гъвкавост в условия на кризи. Успокоителният елемент по отношение на страната е, че тук нивото на битовата газификация е изключително ниско - едва около 120 хил. домакинства са газифицирани, така че недостигът на ресурси ще създаде опасност на първо място за енергийния сектор, както и за някои промишлености като хранително-вкусовата, химическата, металургията и др. Същевременно, по отношение на ТЕЦ-овете е налице сценарий в случай на кризисна ситуация да се премине изцяло на мазут, тъй като те са длъжни да поддържат резерви от подобно алтернативно гориво.

С подобни предизвикателства по отношение на подготовката за следващия отоплителен сезон се борят и други държави членки на ЕС. Още в началото на кризата, провокирана от войната в Украйна, Германия обяви намеренията си за внасяне на промени в националното законодателство, които да способстват за създаването на стратегически резерви на природен газ и на въглища (Kurtauer, 2022). Това е релевантна стъпка, тъй като страната разчита на вноса от Русия за около 35% от доставките си на природен газ и петрол, като при въглищата вносът оттам е около 50%. Ограничаването на обема на подавани суровини към Германия по „Северен поток 1“ с около 60% генерира увеличение на цените от 16% само в рамките на една седмица. Руските действия бяха обяснени като провокирани именно от санкциите, които са довели до технически проблеми в резултат на забавянето на ремонтните дейности по газовите компресори, тъй като произведена от Siemens газова турбина за компресорна станция, намираща се на ремонт

в Канада, не може да бъде доставена от Монреал обратно в Русия. Тази аргументация обаче провокира разразяването на сериозна реторика доколкото ограничаването на подаването на суровини по газопровода се дължи на блокираната турбина или е политически мотивиран ход, след като съвпада с посещението на канцлера Олаф Шолц в Киев заедно с френския президент Еманюел Макрон и италианския министър-председател Марио Драги.

Използването на енергийните суровини като механизъм за натиск върху ЕС бе коментирано и в контекста на изявлението на руския енергиен гигант, че „Северен поток 2“ е пълен с газ и подаването по него може да стартира веднага. Процесът по сертифициране на газопровода бе замразен от страна на канцлера Олаф Шолц. Същевременно и двете тръби на съоръжението през Балтийско море, в което бяха вложени 11 млрд. евро, са запълнени с газ, което създава и опасност от екологични щети при липса на поддръжка на изоставения за момента газопровод, по отношение на който икономическият министър Роберт Хабек коментира, че той винаги е бил геополитически проект.

В резултат на възникналата криза, в страната се пристъпи към задействането на първия етап от тристепенния аварийен план, като се предприеха стъпки и за насърчаване на пестенето на енергийни ресурси. Домакинствата и индустрията бяха призовани да ограничат потреблението си на природен газ, така че да подпомогнат запълването на газовите хранилища преди началото на отоплителния сезон. Достигнатите нива от 55% към края на юни са далеч от необходимите, което потенциално може да доведе до прилагане на норми по отношение на консумацията на енергия за бизнеса, така че да се гарантира отоплението на частните потребители. Като механизъм за ограничаване на потреблението на горива бе препоръчано от властите и осъществяването на дистанционни работни процеси. Министърът на икономиката Роберт Хабек призова населението да се въздържа по възможност от използване на лични автомобили и да използва влаков транспорт или велосипеди (BBC, 2022).

Пред сходни проблеми се изправя и Италия. Министърът на енергетиката Роберто Чинголани отправя апел към енергийните компании да ускорят натрупването на запаси от природен газ, така че да се избегне недостиг през зимните месеци. До момента страната разчиташе на Русия за около 40% от общия си газов импорт, но с оглед на войната в Украйна кабинетът на премиера Марио Драги активизира усилията си за постигане на диверсификация посредством сключване на нови споразумения за доставки от Северна Африка и други зони, като водеща роля имат подписаните спогодби с Алжир, Ангола и Катар. Главният из-

пълнителен директор на компанията Eni Клаудио Дескалци коментира, че вносът на газ от Алжир вече е удвоен, достигайки 64 млн. куб.м. по газопроводните трасета и 4 млн. куб.м под формата на втечен природен газ, като е договорено и по-нататъшното му увеличаване. Същевременно компанията се превърна във втория чуждестранен участник, осигурил си включване в проект за разширяване на производството на втечен природен газ в Катар. Eni се сдоби с дял от 3,1% в проекта на стойност 29 млрд. долара.

Същевременно и на ниво ЕС се полагат усилия за предприемане на мерки за реакция в усложнената ситуация. Страните членки одобриха създаването на обща платформа за закупуване на природен газ, втечен газ и водород. Държавите трябва да изготвят и планове за действие при пълно прекратяване на руските доставки. При цялостно спиране на подаване на суровини от страна на Русия се предвиждат и извънредни мерки, сред които и фиксиране на общоевропейски таван на цената на природния газ.

4.4 ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА ЕНЕРГИЙНАТА КРИЗА ВЪРХУ ЗЕЛЕНИТЕ АМБИЦИИ НА ЕВРОПА

Несъмнено с продължаващото задълбочаване на енергийната криза се поражда въпрос дали войната в Украйна няма да елиминира поставените зелени цели както по линия на Парижкото споразумение, така и тези в рамките на ЕС. Понастоящем се очаква засилване на интереса към краткосрочни инвестиции в петрол, природен газ и въглища, но предстои да видим дали те ще провокират и по-мощно завръщане към изкопаемите горива. Военните действия определено изместиха от челните места в дневния ред темите за проблемите на околната среда. ЕС обаче демонстрира, че е далеч от идеите за загърбване на екологичните си политики. На 18 май 2022 г. Европейската комисия представи предложения за ускоряване на енергийния преход, фокусирани върху повишаване на капацитета на вятърната и соларната енергетика, както и върху подобряване на енергийната ефективност. Планът RePowerEU (European Commission, 2022b) е ориентиран към увеличаване на европейската енергийна независимост до 2027 г., а съгласно новите фиксирани цели делът на енергията от ВЕИ се повишава на 45% до 2030 г., а със същия времеви хоризонт енергийната ефективност следва да е нараснала на 13%. Заложено е и задължение за монтиране на соларни панели на всички обществени и търговски сгради до 2025 г., а до 2029 г. и на всички жилищни сгради. Планът е на стойност 300 млрд. евро, като от тях 72 млрд. евро са предвидени за грантове, а останалите ще се раздават

под формата на заеми. Около 10 млрд. евро ще се насочат към изграждането на нова инфраструктура за природен газ и за зелен водород, а 2 млрд. евро ще бъдат отделени за прокарване на петролопровода. Планът за енергийна трансформация въвежда и мерки по отношение на природния газ като временни регулации на цената му за крайните потребители – бизнеса и домакинствата.

Дали войната в Украйна наистина ще се превърне в двигател за ускоряване на зеления преход, остава обаче проблематичен въпрос. ЕС е дотолкова затънал в собствените си дилеми, че трудно намира адекватни отговори на новата ситуация. От една страна доминира виждането, че са нужни нови инвестиции във ВЕИ, тъй като всичко останало е „енергия от миналото“, която не трябва да отклонява вниманието от избрания курс. Според Европейската комисия обаче за целите на дистанцирането от въглищата и при условие че се изпълняват строги емисионни критерии и става дума за получени разрешителни за изграждане до 2035 г. и 2045 г., газовата и ядрената енергия могат да бъдат квалифицирани като устойчиви. При обсъждането в Европейския парламент обаче членовете на комисиите по околна среда и по икономика не подкрепиха предложението на Европейската комисия ядрената енергия и природният газ да бъдат включени като инструменти за осъществяване на зеления преход. Остава да се видят и резултатите от вота в пленарна зала през юли 2022 г. Достигането до компромис няма как да е лесно осъществимо, тъй като войната съвсем естествено провокира негативни възприятия по отношение на зависимостта от природен газ. От друга страна, държавите членки пък са разделени в отношението си към ядрената енергия.

Конкретните решения на национално ниво в настоящата усложнена ситуация обаче по-скоро насочват към заключението, че ще бъдем свидетели на обрати в енергийните политики и на преосмисляне на лансираните до момента решения за осъществяване на зелен преход. Така например с оглед на наличните проблеми германското правителство оповести, че ще предприеме спешни мерки за обезпечаване на енергийните си нужди, а като средство за ограничаване на потреблението на газ ще се разчита на увеличаване на използването на въглища. Въпреки че управляващата коалиция (от социалдемократи, Зелени и либералната FDP) бе поела ангажимент за намаляването на тяхната употреба до 2030 г., настоящата криза провокира подобен завои, който германският министър на икономиката Роберт Хабек определи като „горчиво, но необходимо“ решение, което да спомогне за намаляване на потребността от „синьото“ гориво.

Извън темата за бъдещето на въглищните централи, другата дилема на страната е свързана с

извеждането от експлоатация на ядрените мощности, което в тези условия може да бъде стопирано. Понастоящем 40% от електроенергията в Германия се генерира от въглищни и атомни централи. Към момента са спрени половината от ядрените мощности в съответствие с решенията, взети след аварията във Фукушима през 2011 г. За 2021 г. бе планирано затварянето на АЕЦ „Гронде“, АЕЦ „Гундреминген“ и АЕЦ „Брокдорф“, което оставя страната само с три ядрени съоръжения, които пък бе предвидено да бъдат спрени до края на 2022 г. Влошената енергийна картина в момента няма как да не изисква вземането на решение и в това направление относно дали Германия ще прекрати плана си за извеждане от експлоатация на всичките си ядрени мощности. Независимо от лидерските позиции на страната в сферата на ВЕИ, те не се доказаха като достатъчни, така че да компенсират постепенното елиминиране на ядрените централи, а опитите за запълване на дефицитите с въглища кореспондира пък с увеличаване на вредните емисии. Необходимостта от природен газ от своя страна генерира допълнителни рискове по линия на увеличаването на импортната зависимост. Съгласно приетите планове Германия следва да се откаже и от „синьото“ гориво, като ориентирите за прекратяване на производството на електроенергия на базата на тази суровина са фиксирани до 2040 г. След като понастоящем около 50% от домакинствата в страната се отопляват на базата на природен газ, възникват допълнителни предизвикателства, тъй като през 2026 г. ще влезе в сила забраната за монтиране на отоплителни съоръжения, функциониращи на изкопаеми горива, които следва да бъдат заменени от термopомпи на електроенергия. Остава отворен обаче въпросът как ще бъде покрито допълнителното натоварване в променените условия и какви видове централи ще бъдат използвани за генерирането на необходимата електроенергия, което отново връща топката в полето на дискусиите за бъдещето на въглищните и ядрените мощности.

Пред подобни предизвикателства са изправени и други държави членки на ЕС. Очакванията са през 2023 г. да се увеличи производството на електроенергия от въглища в Европа. По примера на Германия и Австрия поема по подобен курс, като канцлерът Карл Нехамер оповести намеренията на властите за търсене на други източници или алтернативни доставчици, които да компенсират липсата на руски суровини. Най-мощният производител на електроенергия в страната Verbund Group стартира подготовката на електроцентралата в Мелак в Южна Австрия по връщането ѝ към опериране с въглища (Tirone, 2022). От своя страна Холандия също коментира обръщане към въглищата при влошаване на енергийната ситуация. По аналогия и Италия предвижда увеличаване на употребата на въглища, но за момента тя не

задейства своя аварийен план с оглед на осигурения внос от други източници.

България обяви, че също ще продължи да разчита в следващите години на въглищните си залежи. В Плана за възстановяване не беше заложена конкретна дата за отказване от тези суровини, така че ТЕЦ-овете в Маришкия басейн могат да оперират според предвижданията до 2035 г., ако отговарят на екологичните стандарти. До голяма степен обаче в рамките на следващите десетина години използването на лигнитни въглища ще е тясно свързано с темата за цената на въглеродните емисии, а тяхното нарастване ще провокира и по-ранното спиране на съоръженията. Темата за бъдещето на Маришкия басейн се доказва като особено чувствителна в българското публично пространство. Ако допреди началото на войната в Украйна се коментираше трансформирането на централите в посока на монтиране на горелки, които да използват природен газ, ситуацията през последните месеци рязко се измени. Като алтернативни варианти се извеждат изгарянето на биомаса и отпадъци, както и миксирането им с лигнитните въглища, добивани от мините в района. С оглед на ситуацията на енергийните пазари в момента, очевидно разширяването на употребата на природен газ в страната в перспектива ще е проблематично, така че плановете се ориентират по-скоро към директен преход към ВЕИ, след като въглищата изчерпят своя потенциал да подпомагат обезпечаването на енергийните нужди. Същевременно тези съоръжения са от ключово значение не само за енергийната сигурност на страната, но и за Балканите като цяло, тъй като подпомагат енергийните системи на други държави като Сърбия, Северна Македония, Гърция и Румъния. Понастоящем заради санкциите срещу Русия дори се коментират опции за реализиране на износ на български въглища към съседни държави.

Естествено, подобни планове на редица държави членки се базират на презумпцията, че въглищата ще намерят място в енергийния преход с оглед на изменените условия. Ако цените на природния газ на световните пазари продължават да се покачват, тогава съвсем естествено редица производители на електроенергия ще се пренасочат към въглищата, но това пък ще доведе до влошаване на екологичната картина в световен мащаб. Алтернативният сценарий предполага настоящата криза да ускори налагането на ВЕИ и да подтикне европейските държави да направят по-бърз преход. Експертите обаче прогнозираха, че по-вероятно е в Европа да се стигне до отлагане на зелени инвестиции. Това от своя страна може да доведе до компрометиране на амбициите на ЕС за лидерска роля по отношение на екологичните реформи. С оглед и на заемането

от страна на Китай на позицията на световен лидер в сектора на ВЕИ (Chiu, 2017) е още по-неясно как Европа ще навакса своите загуби, инкасиращи по-край пандемията и войната в Украйна, така че да продължи да се рекламира като пример за останалия свят. Още повече че Пекин бива определян понастоящем като големия печеливш от конфронтацията между Москва и Брюксел.

4.5 ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Задълбочаването на енергийната криза очевидно предлага понастоящем повече въпроси, отколкото отговори. Сътресенията в световната енергийна система дори поставят под съмнение днес ползите от глобализацията. За европейските държави постигането на енергийна самодостатъчност е непостижимо – те не могат да се превърнат в енергийни острови, което ги подтиква все повече към търсенето на съвместни решения на общите проблеми, тласкайки развитието на регионални подходи. Доколко обаче идеите за солидарност и консолидация в условията на криза ще докажат своята устойчивост, ще стане видно при продължаващо ескалиране на енергийните компликации. Успоредно с това следва да се осъществи замемане и на позиция по темата кои енергийни източници ще загърбим и кои ще приоритизираме в усложнената ситуация. Ако природният газ няма да е вече мостът към новата енергетика, то трябва да се излъчи подкрепящ фактор за ВЕИ – дали той ще бъде идентифициран в лицето на ядрената енергия или ще бъде предпочетен по-бързият вариант за добив на въглища. От рецептите, които ще бъдат предписани, ще зависят и резултатите, които ще покажат дали Европа всъщност уцели лош момент за реализирането на енергиен преход или пък напротив – това е най-подходящият.

В настоящите условия терминът „диверсификация“ звучи по-актуално в Европа от когато и да било. Осигуряването на нови партньори за доставки на енергийни суровини обаче предполага, че политиката отново излиза на дневен ред. Войната в Украйна стимулира преначертаването не само на европейската, но и на световната енергийна карта. Генерираните трансформации няма как да бъдат лишени и от геополитически характер. По думите на германския канцлер Олаф Шолц: „Намираме се в нова ера“ и светът днес „не е същият, какъвто беше преди“ (Crawford et al., 2022). Днешните енергийни императиви могат да бъдат интерпретирани и като източник на шанс за смяна на енергийната парадигма. Само нейната метаморфоза може да елиминира възможностите енергийните ресурси да бъдат използвани като оръжия в модерните войни.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Baker, David et al. (2021). Today's global energy crisis is just the first in the "clean power" era. – World Oil, 5 October 2021, available at: <https://www.worldoil.com/news/2021/10/5/today-s-global-energy-crisis-is-just-the-first-in-the-clean-power-era>
- Baudson, Valérie. (2022). EU's strategic autonomy requires new investment momentum. – Financial Times, 7 June 2022, available at: <https://www.ft.com/content/40756ab8-7307-45d7-aaee-eb33e-fe16f37>
- BBC. (2022). Ukraine conflict: Save energy and annoy Putin, Germans told. 15 April 2022, available at: <https://www.bbc.com/news/world-europe-61117828>
- Bloomfield, Hannah. (2021). What happens when the wind doesn't blow? Building the energy systems of the future. – World Economic Forum, 28 October 2021, available at: <https://www.weforum.org/agenda/2021/10/europe-low-winds-future-energy-grid-power/>
- BP. (2021a). Statistical Review of World Energy, 70th edition, London, available at: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf>
- BP. (2021b). EU's energy market in 2020. Statistical Review of World Energy – 2021. London.
- Chiu, Dominic. (2017). The East Is Green: China's Global Leadership in Renewable Energy. New Perspectives in Foreign Policy, Issue 13, Summer 2017, Center for Strategic and International Studies, available at: <https://www.csis.org/east-green-chinas-global-leadership-renewable-energy>
- Crawford, Alan et al. (2022). A New World Energy Order Is Emerging From Putin's War on Ukraine. – Bloomberg, 11 March 2022, available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-03-11/a-new-world-energy-order-is-emerging-from-putin-s-war-on-ukraine#xj4y7vzkg>
- Dewan, Angela. (2021). Europe's gas crisis is also a renewables crisis, but there are ready solutions. – CNN, 22 September 2021, available at: <https://edition.cnn.com/2021/09/22/business/europe-energy-gas-renewables-climate-cmd-intl/index.html>
- European Commission. (2019). The European Green Deal, Brussels, 11.12.2019, COM(2019) 640 final
- European Commission. (2022a). In focus: Reducing the EU's dependence on imported fossil fuels, 20 April 2022, available at: https://ec.europa.eu/info/news/focus-reducing-eus-dependence-imported-fossil-fuels-2022-abr-20_en
- European Commission. (2022b). REPowerEU: Joint European Action for more affordable, secure and sustainable energy, Strasbourg, 8.3.2022, COM(2022) 108 final
- International Energy Agency. (2020a). World Energy Investment 2020, IEA, Paris, available at: <https://www.iea.org/reports/world-energy-investment-2020>
- International Energy Agency. (2020b), Sustainable Recovery, Paris, available at: <https://www.iea.org/reports/sustainable-recovery>
- Kemp, John. (2022). U.S. gas prices soar as Europe and Asia scramble for LNG. – Reuters, 6 May 2022, available at: <https://www.reuters.com/markets/commodities/us-gas-prices-soar-europe-asia-scramble-lng-2022-05-06/>
- Kurmayer, Nikolaus. (2022). Germany to create strategic coal and gas reserves. – EURACTIV, 1 March 2022, available at: <https://www.euractiv.com/section/energy/news/germany-to-create-strategic-coal-and-gas-reserves/>
- Michaud, Kristy. (2016). The Politics of Energy Crises. Oxford University Press.
- Nuttall, Philippa. (2021). The power trap: Why the energy crisis is a crisis of politics. – The New Statesman, 28 September 2021, available at: <https://www.newstatesman.com/international-politics/climate-international-politics/2021/09/the-power-trap-why-the-energy-crisis-is-a-crisis-of-politics>
- Pescatori Andrea et al. (2021). Energy prices: When will costs go down? – World Economic Forum, 27 October 2021, available at: <https://www.weforum.org/agenda/2021/10/surging-energy-prices-may-not-ease-next-year-2022/>
- Ranasinghe, R., et al. (2021). Climate Change Information for Regional Impact and for Risk Assessment. In: Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press.
- Shaban, Ilham. (2022). The IGB pipeline has successfully connected to TAP. – Caspian Barrel, 25 March 2022, available at: <http://caspianbarrel.org/en/2022/03/the-igb-pipeline-has-successfully-connected-to-tap/>
- Stapczynski, Stephen et al. (2022). Fire at Key US Gas Export Terminal Hurts Fuel-Starved Europe. – Bloomberg, 9 June 2022, available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-06-09/fire-at-key-us-lng-export-terminal-a-blow-for-gas-starved-europe>
- Tirone, Jonathan. (2022). Austria Returns to Coal Era in Hedge against Russian Power Play. – Bloomberg, 20 June 2022, available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-06-20/austria-returns-to-coal-era-in-hedge-against-russian-power-play#xj4y7vzkg>
- White House. (2022). United States and European Commission Announce Task Force to Reduce Europe's Dependence on Russian Fossil Fuels, 25 March 2022, available at: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/03/25/fact-sheet-united-states-and-european-commission-announce-task-force-to-reduce-europes-dependence-on-russian-fossil-fuels/>
- World Energy Council, (2008). Europe's Vulnerability to Energy Crises.

5

ЕКОЛОГИЧНА И ПРОДОВОЛСТВЕНА СИГУРНОСТ: КОЛКО УДАРА ОЩЕ МОЖЕ ДА ПОЕМЕ СВЕТЪТ

Петър Витанов

Някои учени твърдят, че сме навлезли в нова геоложка епоха, наречена „антропоцен“ - епоха, в която хората оказват все по-забележимо въздействие върху планетата Земя. Това поражда опасения, че може би се приближаваме към „критични точки“, в които внезапни и непредвидени климатични промени ще разтърсят света.

Парадоксалното е, че обществените проучвания показват, че средностатистическият човек очаква избухването на екологична катастрофа и въпреки това статуквото не се променя. Това означава, че в краткосрочен план значение се отдава на други по-приоритетни проблеми (напр. икономически, социални и т.н.), отколкото на екологията и живота в хармония с природата. И това донякъде е напълно естествено, имайки предвид, че през последните 15 години се сблъскахме с толкова много кризи от различно естество, че трудно можем да планираме за години напред. Тоест няма как да приоритизираме екологията, ако икономически или социално не сме добре, освен ако действително не настъпи някаква екологична катастрофа.

Освен това невъзстановимите природни ресурси са базата за развитие на световната икономика. Непрекъснатото нарастване на търсенето и потреблението е в пряка зависимост от стремежа за повишаване на благосъстоянието. Процесът на оползотворяване на огромни количества невъзстановими източници води до тяхното изчерпване, до нарушаване на екологичното равновесие и поставя въпроса за прилагане на концепцията за устойчиво развитие в суровинния сектор.¹⁵

Намаляването на енергийните и природни ресурси естествено представлява риск за международната сигурност. Допълнителна предпоставка за това е фактът, че значителна част от петролните залежи се намират в нестабилни в политическо отношение региони.

Евентуална екологична катастрофа вследствие на човешката дейност се нарежда на първо място сред най-големите притеснения на икономическите лидери за следващите 10 години. Това сочи проучване за глобалните рискове и тенденции, организирано и публикувано от Световния икономически форум. А в топ 10 на глобалните рискове пет имат екологичен характер: провал на действията в областта на климата (1), екстремни метеорологични условия (2), загуба на биоразнообразие (3), увреждане на околната среда от човека (7) и криза на природните ресурси (8).¹⁶

Според глобалния лидер в пазарните проучвания Ipsos, околната среда е най-важната грижа, която обединява хората в глобален аспект. 83% от хората по целия свят вярват, че околната среда върви към бедствие. Това засега се усеща най-вече в Южна Америка, Близкия изток и Африка, където въздействието на изменението на климата е най-голямо. 61% от южноамериканците усещат „абсолютно“ промените от глобалното затопляне върху начина си на живот. От средата на века се очаква да имаме над 1,2 млрд. климатични мигранти вследствие на климатичните промени в целия свят.

Прието е да се смята, че най-разрушително влияние върху човешкото развитие оказват конфликтите и войните. Според различни данни, през последните шест хиляди години човечеството е преживяло около 14 513 войни, в които са загинали 3,64 млрд. души. Направени в тази връзка анализи на статистиката за смъртността на населението на планетата показват, че войните не са на първо място по броя на причинените жертви.

Само през 2008 г. на планетата са загинали около 220 хил. души в резултат на циклона Нургис в Мيانмар, земетресението в китайската провинция Съчуан, шестте тропически циклона (Доли, Еду-

¹⁵ Доклад на ЕАОС за адаптацията в Европа, 2013.

¹⁶ The Global Risks Report 2022, World Economic Forum. At: <https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2022/>

ард, Фей, Густав, Хана и Айк), урагана Ема и бурята Хилал в Европа и други бедствия и екстремни ситуации само за една година.¹⁷

И все пак, военната активност се отразява пряко на физическата среда в редица направления: замърсяване на въздух, суша и вода в мирно време чрез непосредствените и дългосрочните последици от въоръжените конфликти; чрез милитаризация на Космоса; чрез развитие на ядрените програми; чрез използването на земята. Значителни са и непреките ефекти чрез отклоняване на средства.

Няколко примера: в Южен Виетнам са унищожени над една трета от горите и селскостопанските райони, в Афганистан са отровени близо 20% от водоизточниците, а в Персийския залив в продължение на няколко месеца горят пожарите от нефтените кладенци. Гражданската война в Конго опустошава дивата природа на страната, убивайки хиляди слонове и горили.¹⁸

Емисиите на парникови газове, генерирани при защитата на доставките на петрол от Близкия изток и Персийския залив, достигат до 34,4 млн. тона еквивалент на въглероден диоксид на година. Войната в Ирак и операциите за следвоенното му възстановяване се сочат като причина за още 43,3 млн. тона парникови газове годишно. Между 4 до 8 млн. барела петрол са разлети в морето. 460 мили от бреговата линия са претърпели огромни щети вследствие на нефтени разливи и изгарянето на кладенци. Запалителните авиационни бомби, използвани за обезвреждане на минни полета, унищожават горния почвен слой и близката растителност.¹⁹

По време на военните действия на НАТО в Косово и Югославия в резултат на въздушните атаки са нанесени щети на околната среда. Изключително опасни вещества от разрушени химически инсталации се озовават в природата. Конфликтът е първият, при който по програмата на ООН за околната среда е направена екологична оценка след конфликта, според която замърсяването на четири района в Сърбия е било сериозно и в степен, представляваща заплаха за човешкото здраве.

По време на „студената война“ американските и съветските въоръжени сили произвеждат огромни количества опасни отпадъци. В резултат на аварии и инциденти най-малко 50 ядрени бойни глави и стотици ядрени реактори са потопени на океанското дъно. Пентагонът генерира пет пъти

повече токсини от петте най-големи химически компании в САЩ, взети заедно, а американската армия е най-големият източник на замърсяване на околната среда на САЩ. Бомбардировачът B52 изразходва за един летателен час 12 хиляди литра гориво, съизмерими с разхода на гориво за 10 години на един семеен автомобил.

Някои от най-известните следвоенни последици за околната среда (комбинирани със сериозни опасности за човешкото здраве и безопасността) са: лъчения от ядрени взривове; влошаване на качеството на земеделската земя в резултат на използване на противопехотните мини; невзривени боеприпаси, възпрепятстващи селското стопанство, например мини или касетъчни бомби; вредни емисии при изгарянето на петролни кладенци.

5.1 КАК ТЕЗИ ЕЛЕМЕНТИ МОГАТ ДА БЪДАТ ПРОЕКТИРАНИ И ВЪРХУ НАСТОЯЩАТА СИТУАЦИЯ

Опасенията за околната среда не са нови и са актуални още от 2014 г. и тогавашните мащабни военни действия в Източна Украйна. Целият регион е силно индустриализиран, а областта Донбас е с гъста концентрация на мини, заводи от химическата и металургичната индустрия, както и складове за токсични материали.

Украйна носи и наследството на тежката съветска индустриализация и след разпада на СССР се погрижи да разшири както ядрената енергетика, така и експлоатацията на огромните запаси от въглища, желязо, титан и други руди в Донбас.

Трудно е да бъде изчислен точният брой на опасните места, но по всяка вероятност само в Донбас те са над 4 000 според данни на британското разузнаване. През 2019 г. пък Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа отчита наличието на 465 хвостохранилища в Украйна, съхраняващи над 6 милиарда тона отпадъци от различни индустрии.²⁰ Това са все рискови обекти, които биха могли да направят някой район негоден за живеене в продължение на десетилетия.

Само в рамките на първата седмица от войната нидерландската неправителствена екологична организация РАХ отчита изтичания на токсични отпадъци, експлозии или пожари в над 20 места. За разлика от скорошните войни в Близкия изток, които също нанесоха огромни щети на промишлена и петролна инфраструктура, в Украйна по-

¹⁷ Велев, С., Екологичната сигурност. ВА „Г.С. Раковски“, София, 2015.

¹⁸ Пак там.

¹⁹ Пак там.

²⁰ <https://webcafe.bg/svyat/ekologichnata-tsena-na-voynata-v-ukrayna.html>

добни обекти не са разположени в слабонаселени и отдалечени пустинни райони.

Напротив, досега са се водили сражения в повече от 20 града с население, по-голямо от 100 000 души - от Киев и околностите му с над 3 милиона жители до Харков с около милион или пък напълно разрушения индустриален център Мариупол с над 400 000 души население преди началото на войната.

Твърде рано е да бъдат оценени щетите, а и самите военни действия все още са в разгара си, с тенденция да продължат още дълго време. Дългосрочните рискове за здравето и околната среда от потенциални инциденти са специфични за всеки обект и трудно могат да се оценят без подробно проучване на мястото.

Освен това освен АЕЦ „Запорожие“ Украйна разполага с още три действащи атомни електроцентрали с общо 9 реактора - АЕЦ „Ровно“ и АЕЦ „Хмельницки“ далеч на запад, както и Южноукраинската АЕЦ, която е в съседната област на „Запорожие“.

Докато първите две са разположени в отдалечената западна част на Украйна, то вторите две са в районите на военни действия. „Запорожие“ в момента е подсикурена под руски контрол, а пък Южноукраинската АЕЦ се намира на около 100 км северно от град Николаев, където се водеха тежки сражения.

Рисковете от директни попадения на ракети, артилерийски снаряди или някакъв вид диверсия са пределно ясни. В по-широк смисъл обаче съществуват и други проблеми, които биха могли да окажат катастрофално влияние върху някоя атомна електроцентрала по време на война и са свързани най-вече със системите за охлаждане.

От една страна стои опасността електрозахранването на централата да бъде прекъснато поради тежка бомбардировка в региона и така ще се стигне до спиране на системите за охлаждане на реактора и отработеното гориво. Освен от захранване те имат нужда и от вода. В случая с АЕЦ „Запорожие“ всичко зависи от системата от язовири и резервоари по течението на река Днепър. Ако по някакъв начин те бъдат увредени, може да се стигне до недостиг на вода за охлаждане на електроцентралата.

От друга страна, тежки замърсявания на водоизточници могат да стигнат до Азовско и Черно море и да станат траен регионален проблем. В момента се водят сражения по бреговете на река Северски Донец. Тя е най-голямата в Източна Украйна и се явява основен приток на река Дон, която се влива директно в Азовско море.

Що се отнася до почвата, нейното замърсяване може да окаже дългосрочно влияние върху сел-

скостопанския отрасъл, при това в глобален мащаб, имайки предвид и още един особено значим факт, а именно: Украйна и Русия произвеждат заедно 15% от световното производство на пшеница, 30% от световния износ на пшеница и 60% от световното производство на слънчогледово олио.

И тук следва да бъде припомнена ключовата постановка, че продоволствената сигурност, с която са свързани въпросите за екологичната безопасност на храните и продоволствения дефицит, е един от основните аспекти на човешката сигурност.

Като евродепутат имах възможността да се срещна с посланика на Египет, който каза, че 90% от пшеницата за Египет пристига от Русия и Украйна. И когато пристанищата са блокирани или окупирани, вносът става изключително труден. Създават се проблеми като недостиг на количества и повишаване на цената. А специално за Египет, мисля, че и за Тунис и Ливан, правителството дотира допълнително цената на хляба и при една повишаваща се инфлация това води до обезкървяване на бюджетите на тези страни и до съответните социални и икономически последствия. Следва и мигрантска криза, която отново опира до границите на Европа.

Продължаващият конфликт не само може да увреди средата за отглеждане на култури, но и да направи така, че фермерите да не могат да съберат реколтата за тази година или да засадят тази за следващата. Така текущата продоволствена криза, която се наблюдава в света, може да се удължи и задълбочи.

Намаленият износ и високите цени на храните, произтичащи от войната в Украйна, вече влошиха ситуацията в уязвими страни от Африка и Близкия изток, където се смята, че приблизително един от всеки три хляба се приготвя с украинска пшеница.

Когато пазарът реагира на недостига, цените се повишават. Това оскъпява вноса, което води до повишаване на инфлацията и предизвиква обратна връзка, на която правителствата реагират. Това вече може да се види в Индия. Преди тя планираше да увеличи международната си търговия с пшеница, но сега забрани износа. Индонезия също наскоро забрани износа на палмово масло в отговор на повишаването на международните цени, но след това се отказа от тази политика. На места обаче, където цените на храните са тясно свързани с цените на суровините, като Сомалия или Тунис, инфлацията може да достигне 100-200%. В Шри Ланка вече има политически и граждански вълнения заради инфлацията. Сериозна е ситуацията в държави като Ливан, Пакистан и Сомалия, където жизненият стандарт вече е ограничен.

„Несигурността около санкциите създава шок в предлагането и ако тази несигурност не се реши, индексите на зърното ще продължат да вървят нагоре“, отчитат анализатори от Goldman Sachs пред CNN.

Войната в Украйна ускори това, което вече се случваше, а именно тази много крехка система, която все по-често достига до тези критични точки. Но е много погрешно тази война да се сочи като основна причина за световната продоволствена криза.

Още преди COVID-19 да намали доходите и да наруши веригите за доставки, хроничният и острият глад се увеличаваха поради фактори, включително конфликти, социално-икономически условия, природни бедствия, изменение на климата и вредители.

Годишният доклад на Международната мрежа срещу хранителните кризи (Global Network Against Food Crises) за 2022 г. обособява пет фази на продоволствена несигурност. Броят на хората през 2021 г., които попадат във фази 3 (криза) до 5 (катастрофа), е 193 милиона от 53 държави. 70% от тях са от десет държави/територии: Демократична република Конго, Афганистан, Етиопия, Йемен, Северна Нигерия, Сирийска Арабска Република, Судан, Южен Судан, Пакистан и Хаити. В седем от тях конфликтът/несигурността е бил основната причина за острата продоволствена криза.²¹

Очаква се ситуацията да се влоши през 2022 г. В 41 от 53 държави/територии, между 179 и 181 милиона души вече са/се очаква да бъдат в криза или в по-лошо състояние (фаза 3 или по-висока) или еквивалент през 2022 г. Въпреки че съществува значителна несигурност, приблизително 2,5 – 4,99 милиона души в Украйна вероятно ще се нуждаят от хуманитарна помощ в краткосрочен план. През 2022 г. около 329 000 души вероятно ще се сблъскат с продоволствена катастрофа (фаза 5).

Действително, през 2022 г. се прекъснаха веригите за доставка и се увеличи ценовият натиск, като разходите вероятно ще останат високи в обозримо бъдеще и се очаква да тласнат още милиони хора

към остра продоволствена несигурност, последвана от недохранване и масов глад.

От 2008 г. насам производството в света се е увеличило с около 5 милиарда тона, а запасите са нараснали с около 300 милиона тона. Така че днес в света има повече храна, отколкото преди, и тя е повече от достатъчна за всички. Проблемът е, че тя не е на правилното място и не е на разположение на правилните хора, които наистина се нуждаят от нея.

Ако имаме 600 милиона земеделски производители и 8 милиарда потребители и цялата храна преминава през много тесни концентрирани вериги за доставки, ставаме много уязвими. Ако можем да използваме информационните технологии, за да свържем тези производители в нещо като мрежа, за разлика от една единствена верига за доставки, ще изградим много по-здрава архитектура, точно като мрежа с много линии, които преминават между всички различни точки.

Предоставянето на подкрепа на земеделските стопани за повишаване на производителността им и подобряване на достъпа им до пазари, както и на селските общности за разнообразяване на поминъка им е от решаващо значение за повишаване на устойчивостта към сътресения.

Не на последно място, висококачествените и навременни данни за продоволствената сигурност и храненето са от жизненоважно значение за осигуряване на анализ на ситуацията, който да идентифицира не само резултатите, но и основните движещи сили на глада, за целенасочена и интегрирана реакция.

И на финала, тежкия конфликт причинява екологични щети, които заплашват да продължат дълго след подписването на мирно споразумение. Затова сигурността на околната среда и сигурността на хората, включително продоволствената такава, трябва да бъдат считани за неразривно свързани помежду си и преодоляването на тези заплахи трябва да бъде основен акцент от реакцията на международната общност.

21 2022 Global Report on Food Crises. At: <https://www.fao.org/documents/card/en/c/cb9997en/>

6

КРИЗАТА В КОНЦЕПЦИЯТА ЗА СВЕТОВЕН РЕД

проф. д-р Динко Динков

Тревогите и размислите за обстановката в света през утрешния ден помагат на участниците в международното общуване за по-безболезнено приспособяване към суровите реалности и за определяне на тяхната линия на поведение в международните отношения. От зората на този особен вид обществени отношения се долавя стремеж за установяване на правила във взаимодействието между социални образувания. Правени са многократни опити за инвентаризиране на многобройните идеи за установяване на „нов световен ред“, но нито един не претендира за точност. Най-ранните човешки цивилизации – шумерска, египетска, елинска, китайска, римска полагат основите на съвременния свят. Идеите за световен ред са свързани с осъзнати интереси и ценностни разбирания за човешката същност, за природните императиви, за смисъла на човешките отношения. За тяхната историческа конкретизация влияят морал, религия, митология, традиции, оформени в закони норми за поведение. В конкретни исторически условия те са претворявани в организирането на обществения живот и са оформили цивилизационни модели. В тях изкристализират отношението към човешкия живот, разбирания за хармония и благополучие. Като синтез на ефектите от по-модерни заблуди, представяни като истини, можем да посочим как след края на „студената война“ ялтенският модел на световен ред беше вместен в матрицата на парадигмите на либерализма.

Пътят на историята минава през много катаклизми и обрати. Вероятно е имало алтернативи в съдбоносни моменти. Би трябвало богатият исторически опит да насочва към най-разумните решения в критични ситуации. Оказва се, че най-важните уроци от историята остават ненаучени от следващите поколения. А всяко от тях би трябвало внимателно да осмисля опциите пред себе си за организиране на обществения живот и в общочовешки мащаб.

От бегъл преглед на историческите факти може да се заключи, че едностранно предприеманите

опити за установяване на „нов ред“ са свързани с използването на военна сила и не са постигнали трайно прилагане на правила за поведение на широк кръг участници в международното общуване (реда на Александър Македонски, Рах Романа, на Наполеон, на Хитлер). По-устойчив ред е установяван на базата на съгласувани на широка многостранна основа принципи и правила за поведение в международните отношения (Вестфалската, Метерниховата, Версайската, Ялтенската системи). С Вестфалския мир от 1648 г. вече идентификацията в международното пространство става чрез нацията и националната държава. Национално-държавната идея продължава да структурира и организира международния ред и световната система, в която основни идентичности, субекти на общуване са обоснованите с нея социални организми - националните държави и съюзи между тях. По особен начин са одържавени историята, културата, религията, спорта и всякакви други обществени дейности. Одържавена е духовността. Идеите за световен ред се основават не на общочовешки ценности, а на егоистични интереси.

По принцип под „международен“ или „световен ред“ може да приемем, че става дума за преобладаващ или доминиращ модел на взаимодействие в международната политика. Това не означава непременно споделяни и задължително прилагани правила, осигуряващи мир и стабилност, но те са допринасяли за благополучието на народите за по-продължителни отрязъци от време. Никога основан на правила за поведение международен ред не е свързан с идеята за наднационално, световно правителство. По-скоро, най-силните играчи, често под лидерството на един или няколко от тях, са се съгласявали да приемат писмено или устно да съблюдават определени норми за поведение в отношенията помежду си, което е отговаряло на техни интереси. Най-често в основата им са пориви за тоталност и стремеж собствената власт да бъде наложена и над другите. Но във всички случаи установеният ред е системообразуващ фактор и позволява на различните субекти

по-безболезнено определяне на своята линия на поведение в международната система.

Последните месеци разтърсиха инерцията от края на XX и началото на XXI век и неочаквано промениха представите и илюзиите за това столетие. Очертават се радикални изменения в разположението и съотношението на силите и ролите на обособените социални идентичности в структурирането на света. Появиха се качествено нови субекти в глобализиращите се взаимодействия. Новите явления променят съдържанието на конвенционалното разбиране за международни отношения. Динамиката на процесите в условията на геополитически съперничества направи войната като явление не само мислимо и възможно, но и по-вероятно и реално. Нарасна спектърът на конфликтите. В него се наместиха всевъзможни комбинации на хибридни въздействия върху съперниците, но последен аргумент си остава използването на военна сила. Настъпва нова ера на несигурност и напрежение. Свидетели сме на нови пориви за налагане с богат арсенал средства на определени ценностни разбирания. Линията на поведение в международната политика се определя от сложни комбинации от идеологеми за просперитет, икономически растеж, технологично превъзходство, месианство. Немислими стават ценности, независими от целите на материалното благополучие.

Утвърдилата се през последните 70 – 80 години концепция за световен ред за гарантиране на траен мир изпадна в дълбока криза. Тя е опит за съчетаване на европейското разбиране за поддържане на мир чрез баланс на силите с роля на „концерт“ на просветени лидери (Метерниховата система) с американското убеждение, че демокрацията и свободният пазар могат да примирят конфликтността в отношенията между народите и държавите. Създаде се надежда, че международното общуване може да се организира така, че да се създаде универсална действителност чрез общи принципи, норми и правила на поведение. Но в последно време се долавя назряване на сблъсък между обективно развиващите се процеси в природата, в науката и технологиите, икономиката, от една страна, и политическите конструкции, от друга. В тези условия разнообразието на интереси трудно може да бъде подчинено на общ идеал за световен ред. През втората половина на 20-и век, след ужасите на Втората световна война, не всички споделяха реда, очертан в Устава на ООН, но се съгласяваха с него. В началото на 21-ви век нещата се променят. Структурните промени в международната система след „студената война“ не са предпоставка за утвърждаване на западни ценности въпреки първоначалните очаквания.

Отношенията между САЩ и Китай вече придават новата динамика в международните отношения.

Опитът на САЩ да удържат възхода на Китай и да превърнат Русия във второстепенен играч насочват към сближение между двете страни. Но Русия трудно би се примирила с роля на подчинена на Китай.

Светът е пред хаос, но именно в хаоса Кисинджър вижда възможността за пръв път да се създаде условие за „световен ред“. А основното предизвикателство е в реконструкцията на международната система.

„В наши дни търсенето на световния ред изисква опознаването на общества, чиято действителност дълго е била затворена в себе си. За да бъде решена загадката, хората просто трябва да споделят общи неща и да си отговорят на въпроса – как различните исторически реалности и ценности могат да бъдат оформени в един общ ред“, пише Кисинджър в книгата си „Световен ред“.²²

Засега, установеният след края на Втората световна война ред си остава най-институционализираният, основан на принципи, правила и норми за регулиране на процесите в международните отношения. Те са заложили в Устава на Организацията на обединените нации. В него се приема идеята на Франклин Рузвелт, че за гарантиране на мира и сигурността трябва някой да носи особени отговорности и в случай на заплахи да се приемат решения, задължителни за всички страни членки. Предвидена е възможност за използване на сила за поддържане на мира на базата на решения на Съвета за сигурност, приети с мнозинство, но при единодушие на страните постоянни членки – САЩ, СССР, Великобритания, Франция и Китай. На основата на Устава са създадени много допълнителни многостранни регионални и глобални механизми за регулиране на международните отношения. Въпреки значителните постижения на международните организации в посока съгласуване интересите и волята на многото членки и участници, при настъпилите изменения в съотношението на силите, те стават все по-малко ефективни инструменти за поддържане на траен мир и сигурност. Суперсилата САЩ остана вярна на своите стратегически цели да не допусне който и да било да оспори нейното превъзходство. В края на 20-и век те открито заявиха своите амбиции да поемат еднолично лидерството на света и така да се възцари вечният мир. Тази идея не се възприе с ентузиазъм от други мощни фактори. Първо такава перспектива беше оспорена от Европа с трансформирането на Европейските общности в Европейски съюз, който заяви своите амбиции да се утвърждава като един (не единствен) от първостепенните фактори в променящата се междуна-

²² Кисинджър, Х., Световен ред. – Труд, София, 2015 г. Виж също „Пророкът на "световния ред" Хенри Кисинджър навърши 99 години!“ – 814 Епицентър БГ | 27 май 2022 |

родна система. Не се оправдаха и очакванията, че комунистически Китай ще бъде сполетян от съдбата на Съветския съюз и той успя да се утвърди чрез икономически възход като един от най-мощните фактори в световното развитие. Чрез привидното отстояване на установения световен ред след Втората световна война САЩ се опитаха да наложат своята хегемония и лидерство, а други се възпротивиха и на повърхността те се възприемат като целящи ревизия на стария ред. Своеобразно потвърждение беше направено със съвместната декларация на президентите на Китай и Русия през февруари 2022 г. по време на зимните олимпийски игри в Пекин, в която беше направена оценка, че светът навлиза в нова епоха.²³ Някои анализатори я оцениха като заявка за установяване на нов ред по евразийски авторитарен модел. След избирането на президента Байдън новата американска администрация внесе идеологическа и ценностна украса на своята външна политика. Според тях процесите в света протичат под знака на сблъсък между демокрацията и тоталитаризма. В своето обръщение за състоянието на съюза президентът Байдън през март 2022 г. оцени започналата война в Украйна като битка между свободата и тиранията. Малко по-късно при посещението си в Полша той заяви, че „САЩ ще водят свободния свят към победа във великата борба между демокрацията и автократията, между свободата и репресията, между основания на правила ред и налагания с брутална сила“.²⁴

Войната в Украйна смачка европоцентристките амбиции, за чиито носител се нагърби Европейският съюз. В разрез с очакванията той да се утвърждава като един от първостепенните фактори в международната система, той реално изпада в подчинение на суперсилата, която оценява събитията през призмата на сблъсък между демокрацията и тоталитаризма. Съществуването на Европейския съюз придобива нов смисъл, различен от начертанията на бащите основатели и на лидерите визионери от края на „студената война“. Европейският съюз се оказа неподготвен да реагира на събитията, да формулира собствена позиция, от която да определи своя роля в конфликта, присъща на европейските традиции. Той се оказа без капацитет на духовен водач и миротворец. В резултат Европейският съюз понася най-тежки последици от войната. Санкциите срещу Русия произвеждат по-силен негативен ефект върху самия него. На фона на преформулирането

на целите на замесените пряко и косвено страни (Русия няма избор освен победа, Украйна с подкрепа отвън също се цели в победа) се очертава все по-сериозно въвличане на Европейския съюз в конфликта. През април 2022 г. президентът на САЩ поиска от Конгреса да гласува още 30 милиарда долара помощ за Украйна. Бяха гласувани 47 милиарда, което означава, че войната се ожесточава и ще продължи дълго. Под заплаха е европейската идентичност. Неизбежна е загубата на самочувствието на фактор с мисия в голямата политика. САЩ постигнаха голям успех по отношение на важната в структурирането на международната система евро-атлантическа ос. Те поставиха в подчинение на американските доктрини своите европейски съюзници.

Разразилите се през февруари 2022 г. събития показват как се ожесточава битката за оформяне на световния ред, която е между непримирими концепции за общественото развитие. Войната в Украйна, която по същество е сблъсък между повярвалите, че ще задават насоките за бъдещото развитие на света, и тези, които възроптаха и правят опит да ревизират утвърждаващото се статукво. Критиците на постановката „демократия – автократия“ обръщат внимание, че тя опростява много процесите в света. Новата парадигма за обяснение на процесите в света заобикаля много резонни въпроси. Първо, по-ясно трябва да се дефинира обхвата на демокрацията и на тоталитаризма. САЩ имат съюзници и партньори, които не са образци на демокрация. Второ, като че ли те не са толкова загрижени от съществуването на автократични режими, колкото за комбинацията от сила, тирания и амбиции, които заплашват техните интереси и удобния за тях ред. Трето, светът е много разделен, но елементите в него са изправени и пред редица общи технологични, климатични, пандемични и други заплахи и са във висока взаимна зависимост. Наричащите себе си демокрации не могат да се лишат от икономически взаимодействия с недемокрации. Четвърто, COVID пандемията показа, че подобни заплахи не могат да бъдат ограничени само в демокрациите или само в тоталитарните държави.

Обстоятелството, че значителна част от суровините и енергоносителите са разположени на територията на характеризирани като тоталитарни държави, означава, че невъзможен достъп до тях вещае остри дефицити и глад за ресурси за поддържане на икономически растеж. Възможен ли е нов енергиен ред? Рано или късно ще се потърсят силови решения за осигуряване на достъп до тях. А някои от тях разполагат с важен аргумент – ядрено оръжие. Сегашните концептуални сблъсъци по въпросите за световен ред съдържат в себе си възможността за апокалипсис. Дали разумът ще допусне човечеството да се подложи на най-невероятното унижение – да се самоунищожи?

²³ Совместное заявление Российской Федерации и Китайской Народной Республики о международных отношениях, вступающих в новую эпоху, и глобальном устойчивом развитии, 4 февраля 2022 года.

²⁴ Brands, H. How to Make Biden's Free World Strategy Work It's Not as Simple as Pitting Democracy Against Autocracy. – Foreign Affairs, May 24, 2022

Говори се за нов световен ред, без да се осъзнава драматизмът на нашето време. Затова не можем да градим релевантни представи за бъдещето. Човечеството навлиза в ново историческо време, в което на преден план излизат въпроси, заплашващи неговото съществуване – ресурсни, енергийни, водни, изхранването, сляпата модернизация, замърсяването, създаването на принципно нови оръжия, преодоляването на границите между видовете. Стивън Хокинг завеща предупреждението, че изкуственият интелект може да е позитивен, но е и най-страховитият фактор, който може да развие собствена воля в конфликт с човешката и да погуби човечеството. По същество, важната битка в съвременния свят не е между демокрацията и авторитаризма, а между старите идеи за демокрация и новия цифров (дигитален) тоталитаризъм.

Реално се осъществява преход към рисково общество с неизбежни конфликти. Обстоятелствата

налагат императив за мобилизиране на човешкия разум за овладяване на всевъзможните стихии, човешките болни амбиции, властолюбие и алчност. Важна ще бъде ролята на способността за осмисляне на историческия опит, въображението и способността да се генерират нови идеи. Не бива да се пренебрегват и такива фактори като религията, политиката, дипломацията, колкото и да се стеснява пространството за тяхното приложение.

Съдбата на човечеството ще се определи от резултатите от усилията за установяване на нов световен ред. Във всички случаи, обособените човешки общности трябва да преодолеят натрупаните предубеждения и в името на съхраняването на висшето творение – разумните същества, да приемат сътрудничество с такива, които не харесват. Остра е необходимостта от мобилизиране на човешката мъдрост и извисяване за осмисляне на новите предизвикателства пред организирането на международното общуване.

За авторите:

Георги Първанов е историк и политик. Автор е на десетки студии, статии и монографии. Председател на Българската социалистическа партия (1996-2001 г.), народен представител в 37-ото, 38-ото и 39-ото Народно събрание. Президент на Република България два мандата (между 22 януари 2002 г. и 22 януари 2012 г.).

Проф. д-р Динко Динков е професор в катедра „Международни отношения“ в Университет за национално и световно стопанство, директор на Център за балкански изследвания в същия университет, заместник главен редактор на сп. „Международни отношения“.

Доц. д-р Елизабет Йонева е преподавател в катедра „Международни отношения“ на Университета за национално и световно стопанство. Изследователските ѝ интереси са насочени към проблематиката на енергийната сигурност, европейската интеграция, черноморското сътрудничество и регионалното развитие на Централна Азия.

Ивайло Калфин е изпълнителен директор на Европейската фондация за подобряване на условията на живот и труд. Бил е на два пъти вицепремиер и министър на външните работи и на труда и социалната политика. Бивш народен представител и член на Европейския парламент.

Любомир Кючуков е дипломат от кариерата, доктор по политология. Бил е заместник-министър на външните работи и посланик на България в Лондон. В момента е директор на Института за икономика и международни отношения. Председател на издателския съвет на сп. „Международни отношения“.

Петър Витанов е ръководител на Делегацията на българските социалисти в Европейския парламент. Координатор в Комисията по транспорт и туризъм, член на Комисията по околна среда, обществено здраве и безопасност на храните и заместващ член на Комисията по граждански свободи, правосъдие и вътрешни работи. Народен представител в 44-ото Народно събрание на Република България.

ИЗДАТЕЛ

Фондация Фридрих Еберт
Бюро България
ул. Княз Борис I 97
1000 София, България

Отговорен редактор:

Жак Папаро, директор

Под общата редакция на: Любомир Кючуков

© Дизайн корица: VBrand Visuals

Предпечат: Про Креатив Студио

Използването с търговска цел на всички издадени от Фондация Фридрих Еберт (ФФЕ) публикации не е позволено без писменото съгласие на ФФЕ.

Мненията, изразени в тази публикация, принадлежат на авторите и не отразяват непременно позицията на Фондация Фридрих Еберт.

Всички текстове са достъпни онлайн
bulgaria.fes.de

София, 2022 г.

ISBN 978-619-7666-22-9